

07

I t K

1-2

1996

I t K

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1996

A TARTALOMBÓL

R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrínyije

Fenyő István: Vezércikkek a centralista Pesti Hirlapban (1844–1845)

Angyalosi Gergely: A Kísérletek időszaka Ignótus pályáján

Kecskés András: Szőnyi Benjámint Istennek trombitája című énekeskönyvének versformái

*

Gömöri György: 1590-es lengyel feljegyzés Balassi Bálintról és katonáiról

Szabó András: Szenci Molnár Albert és a magyar időmértékes vers

Kerényi Ferenc: Ki lehetett Petőfi aszódi „Borcsá”-ja?

*

Szilágyi Márton: Schedius Lajos szerepe az Uránia körül

Nagy Péter: Egy derék honfi emlékosztorúja (Vas Gerebenről)

Spira György: Két szemtelen hizelgő (Kiegészítés a Petőfi-adattárhoz)

Zágonyi Ervin: Kosztolányi R. U. R.-fordítása

*

Szemle

*

Krónika

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1996. C. évfolyam 1–2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlowszki Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kőszeghy Péter

Kulcsár Péter
Tverdota György
Veres András

*
Kádár Judit
a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

<i>R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrinyije</i>	1
<i>Fenyő István: Vezércikkek a centralista Pesti Hírlapban (1844–1845)</i>	40
<i>Angyalosi Gergely: A Kísérletek időszaka Ignótyus pályáján</i>	66
<i>Kecskés András: Szőnyi Benjámin Istennek trombitája című énekeskönyvének versformái</i>	80

Kiseb közlemények

<i>Gömöri György: 1590-es lengyel feljegyzés Balassi Bálintról és katonáiról</i>	112
<i>Szabó András: Szenci Molnár Albert és a magyar időmér-tékes vers</i>	114
<i>Kerényi Ferenc: Ki lehetett Petőfi aszódi „Borcsá”-ja?</i>	122

Műhely

<i>Szilágyi Márton: Schedius Lajos szerepe az Uránia körül</i>	127
<i>Nagy Péter: Egy derék honfi emlékkoszorúja (Vas Gerebenről)</i>	145
<i>Spira György: Két szemtelen hízog (Kiegészítés a Petőfi-adattárhoz)</i>	161
<i>Zágonyi Ervin: Kosztolányi R. U. R.-fordítása</i>	170

Szemle

<i>Lukácsy Sándor: A hazudni büszke író (Kerényi Ferenc)</i>	191
<i>„A Dunánál”. Tanulmányok József Attiláról (Valachi Anna)</i>	194
<i>Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza (Lőrinczy Huba)</i>	198
<i>Thomka Beáta: Prózátörténeti vázlatok (Gerold László)</i>	204
<i>Eisemann György: Ősformák jelenidőben (Fried István)</i>	206
<i>György Lajos: A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története 1579–1948 (Tüskés Gábor)</i>	208
<i>Boros István: A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (Kecskeméti Gábor)</i>	210
<i>Sütő József: Századok lelke (Kerényi Ferenc)</i>	212
<i>Reicherstorffer, Georg: Chorographia Transilvaniae. Chorographia Moldaviae. Erdély és Moldva leírása 1550. (Németh S. Katalin)</i>	214
<i>Római szerzők 17. századi magyar fordításai (Szabó András)</i>	216
<i>Nádas Péter bibliográfia 1961–1994 (Varga László)</i>	218

Krónika

<i>Az összehasonlító irodalomtudomány új útjai. Konferencia, Budapest, 1995. október 17–18.</i>	220
<i>„Minek nevezzelek?” Az irodalmi onomasztika kérdései. Tudományos konferencia, Budapest, 1995. november 27–28. (P. K.)</i>	221
<i>Mai magyar írók: Konrád György. Tudományos konferencia, Budapest, 1995. december 6. (Sarankó Márta)</i>	222
<i>Intézeti hírek (1995. január 1.–december 31.) (Karafiáth Judit)</i>	223

SZERKESZTŐSÉG
1118 Budapest
Ménési út 11–13.

R. VÁRKONYI ÁGNES

EURÓPA ZRÍNYIJE

„Zrínyi az, akire a Gondviselés Európa sorsát bízta!” Zrínyi „sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ”¹ olvasható a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* című kötet *To All the Admirers of Count Nicholas Serini, The Great Champion of Christendom, To the Reader* O. C. monogrammal jelzett ajánló bevezető soraiban.² Tudomásom szerint a kora újkor évszázadaiban nincs még egy magyarországi személyiség, akit így jellemeztek volna Angliában, vagy Európa más tájain. Bocskai, Bethlen, Pázmány, Esterházy, II. Rákóczi Ferenc különböző műfajú nemzetközi elismerései között nem találtam nyomát, de az újkor magyar politikusai esetében sem, hogy Európa jövőjének letéteményesét látták volna bármelyikük alakjában is.

A minősítésben gróf Zrínyi Miklós horvát bán történelmi értékének, sőt méltán állíthatjuk, hogy a kora újkori Magyarország nemzetközi jelenlétének egyik alapkérdése rejlik.

Tanulmányomban Zrínyi európai jelentőségű államférfiúi mivolta valóságát próbálom rekonstruálni.³

A kérdés

Az Európa Zrínyije jelenséget megfogalmazó kötetet, mint a bán nemzetközi hírének dokumentumát, régen számon tartják a kutatók. A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*t Apponyi Sándor gyűjteményének 1927-ben kiadott

¹ „The Excellent Count Serini seems to be the Heroe, upon whom Providence hath devolved the Fate of Europe.” – „In a word, what manner of Heroe he is, upon whose success or overthrow the Western world seems to stand or fall.” *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*. London, 1664. *To the Reader*.

² *The Conduct and the Character of Count Nicholas Serini, 1664. To the Reader*. – In *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. London, 1664. Bevezette, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta KOVÁCS Sándor Iván. A *Zrínyi Miklós angol rajongói* című bevezető tanulmányt írta PÉTER Katalin. A kötet szövegeit angolból fordították az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke Zrínyi-semináriumának hallgatói: BUKOVSKY Andrea, GÖMÖRI Éva, RAB Andrea, ZAJKÁS Péter. In *Zrínyi Könyvtár* II. Főszerkesztő KLANICZAY Tibor, szerkesztő KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1987. 69., 70.

³ Vizsgálataimról két előadásban számoltam be vázlatosan: az irodalomtörténészek V. országos szigetvári Zrínyi-konferenciáján Sopronban 1994. november 18–20-án, és az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Kutatócsoportjának 1995. február 8-i ülésén. A Zrínyi-konferencia előadása megjelent a *Somogy 1995/1. számában* és az *Irodalomismeret 1995. 1–2. számában* 3–10. – Ez a tanulmányom a Reneszánsz Kutatócsoport előadását követő hozzászólásokat és az azóta végzett újabb kutatásaim eredményeit is felhasználja. Épít eddigi Zrínyi-tanulmányaimra, és a – méltán állíthatjuk, az utóbbi évtizedekben reneszánszát élő – Zrínyi-kutatások eredményeire. – *Zrínyi Könyvtár*. Főszerkesztő KLANICZAY Tibor, szerkesztő KOVÁCS Sándor Iván. I–IV. köt. Bp., 1985–1991. – *Zrínyi Dolgozatok*. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. I–VI. köt. Bp., 1983–1989. – *Monumenta Zrínyiana*. Consilium Editorum: László BENCZÉDI-Ágnes R. VÁRKONYI-Vera ZIMÁNYI, Redegit: Ágnes R. VÁRKONYI. I–II. köt. Bp., 1991.

leírásában ismertette, s azóta a bibliográfiák, a Zrínyivel foglalkozó munkák és a nemzetközi közvéleményt vizsgáló írások rendre megemlékeztek róla.⁴ A magyar politikus európai jelentőségű minősítésében rejlő kihívást 1984 végén három egyetemista fogalmazta meg. Bukovszky Andrea, Zajkás Péter és Gömöri Éva a diákköri konferenciát előkészítő megbeszélésen, beszámolva a könyv készülő fordításáról és kiadásáról, megállapította: „Az előszót író O. C. monogramú ismeretlen tájékozott, művelt szerzőnek tűnik. Zrínyi működését európai összefüggésben látja, és ki meri mondani, hogy Zrínyi »sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ«.”⁵ Jól érzékelteti a „ki meri mondani” megfogalmazás, hogy mennyire szokatlan, kockázatos és nagy horderejű volt összekapcsolni Európa ügyét Zrínyi fellépésével. Az előszón kívül négy nagyobb fejezetből összeállított angol kötet – az „Életvitele és jelleme”, továbbá a „Születése és műveltsége” címet viselő két Zrínyi-rész, valamint a Szkander bég- és Tamerlán-portrékat nyújtó harmadik és negyedik rész⁶ faksimile és magyar fordításának igényes kiadása az Európa Zrínyije-jelenséget nem vizsgálja, de a kötetben függeléként közölt *A Short Relation*-ból kiemelt fordítás részletével együtt, Péter Katalin, Bene Sándor, Cennerné Wilhelmb Gizella tanulmányaival, Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter hatalmas jegyzetapparátusával számos kérdést tett fel. Megállapítást nyert: a kötet az 1663–1664. évi török háborúval kapcsolatos publicisztikához tartozik, politikai állásfoglalása ellentmondásos, sok részlete különös, sőt érthetetlen, s „szerzője valószínűleg az O. C. monogram mögött rejtőzik”. Megfogalmazódott egy sereg kétely. Miért mondja az ismeretlen író, hogy Zrínyi protestáns? Miért másította meg születése időpontját? Miért állít olyasmit, mintha Csáktornyan a puritánok szokásait követnék? Miért a sok tárgyi tévedés, elnagyolt eseményleírás, eltorzított helynév? Miközben hivatkozik Zrínyi beszélgetéseire, és helyenként meglepő hasonlóság mutatható ki a *Török Áfiummal* és a *Vitéz hadnagy* második részével, az *Aphorismákkal*. Honnan kerülnek ide Gusztáv Adolf és a svédek, és miért utal sok részlet Hollandiára? Miért jelentek meg ugyancsak angolul Comeniusra hivatkozva Kotter, Paniatovska és Drabik jóslatai? Főleg pedig, miért a távoli Angliában lett ennyire népszerű Zrínyi, holott az angolok messze esve az oszmánok hódításaitól, bár kicsit nyugtalanul újabb Földközi-tengeri foglalásaik miatt, és hódolva az egzotikus Kelet iránti nemzetközi divatnak is, de lényegében vidáman kereskedtek a törökökkel? A bevezető tanulmány válaszai feltevések és rácsodálkozások. „Egyelőre nem lehet kutatási eredményeket összefoglalni, csak annak kiderítésére történhet kísérlet, hogy miként támadt Zrínyi Miklósnak Magyarországól oly távol rajongója... A találgatásokat tovább folytathatnánk, de érdemi eredményeket csak rendszeres és jól megalapozott kutatások érhetnek el.”⁷

⁴ KOSÁRY Domokos, *Français en Hongrie en 1664*. Revue d'Histoire Comparée, 1946. – KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964. 2. kiad. 776–777. – MERVYN D. Jones, *Five Hungarian Writers*, Oxford, 1966. 298–305. – KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége”. Bp., 1976. 110. – Vö. KOVÁCS Sándor Iván, *Angol életrajz Zrínyiről*, 15–17., 19.

⁵ BUKOVSZKY A.–GÖMÖRI É.–ZAJKÁS P., *Egykorú angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Új Tükör, 1985. II. 17. 11.
⁶ *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*, 1–43. – *Count Serini's Birth and Education*, 43–111. – *The Life and Actions of George Castriot Sirnamed Scanderbeg, the other Champion of Christendome*, 112–146. – *Tamberlain, the great Scourge of the Turks*, 147–168. – *Gróf Zrínyi Miklós életvitele és jelleme*, 74–96. – *Gróf Zrínyi születése és műveltsége*, 97–128. – *Kasztriota Györgynek, másik nevén Szkander bégnek, a keresztény világ bajnokának élete és cselekedetei*, 129–143. – *Tamerlán, a törökök nagy ostroma*, 145–153. – *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*.

⁷ PÉTER Katalin, *Zrínyi angol rajongói*. In *Zrínyi angol életrajza*, i. m. 27., 40–44., 58–59.

Ha tehát ennyi a bizonytalanság ebben a különös műben, lehet egyáltalán érdemi súlya Zrínyit Európa sorsán fordító államférfinak mondó sorainak?

A kutatást angol nyelvterületen Gömöri György vitte azonnal tovább, és miközben a kérdéseket is jócskán szaporította, újabb érvekkel is szolgált, hogy valahol ezekben a körökben Zrínyit nemzetközi jelentőségű államférfinak kijáró figyelemmel vették körül. Feltárva „a témával foglalkozó teljes angol könyvanyagot”, megállapította, hogy az 1663–1664. évi török háborúval foglalkozó tizenkilenc mű mind elismeréssel szól Zrínyiről, s „az angliai Zrínyi-kultusz még intenzívebb és általánosabb volt, mint eddig hittük”. Több részletben pontosítva, vagy vitatva a *Zrínyi angol életrajza* kötet némely közlését, leszögezte: „a rejtélyes O. C. kilétéről még mindig nincs, és meglehet, soha nem is lesz tudomásunk”. Zrínyinek a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* bevezetésében megfogalmazott minősítésével nem foglalkozik, de felhívja a figyelmet egy másik fontos angol műre. A *New Survey of the Turkish Empire* Bolton-féle és John Williams-féle kiadásai több vonatkozásban utalnak az Európa Zrínyije-jelenségre. Közölnék továbbá Zrínyiről egy háromnegyedalakos különös metszetet, s Gömöri megállapításához – „Zrínyi Miklós angliai dicsőítése ezzel a képpel ér tetőpontjára”⁸ – hozzátehetjük, a kép ugyancsak Zrínyi államférfiúi lényegét ábrázolja. Azóta pedig Bene Sándor, Borián Gellért, Jászay Magda, Kulcsár Péter, Németh S. Katalin, Perjés Géza tanulmányai nemcsak érvek sokaságával igazolták közvetlenül és közvetve a Zrínyi mint európai államférfi képzet különleges jelentőségét, hanem bizonyították, hogy az angol–holland környezetén kívül a kérdés szélesebb térségeket ölel fel: a velencei, az itáliai, a német és a francia propaganda és ellenpropaganda, az államelmélet, a régi és az új uralkodói eszmények köreit.⁹

A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* kötetet én a regensburgi birodalmi gyűlés kritikus időpontjával, 1663–1664 telével láttam összefüggésben. Csakhogy miután feltártam Zrínyi mozgalmának a Rajnai Szövetséggel kiépített kapcsolatát, és elég rendszeres, de rendkívül nehezen előrehaladó kutatások során rekonstruáltam a regensburgi birodalmi gyűlésen zajló heves vitákat a háború jellegéről és a fővezérség kérdéséről, túl „szép”-nek, egyszerűnek látszott, hogy az angol kötet a propaganda szférájában mintegy spontán módon fogalmazza meg: a horvát bán tényező az európai nagypolitikában.¹⁰ Ilyen nagy horderejű állítást, hogy Zrínyi Európa sorsán fordító politika képviselője, csakis jelentős, tájékozott személyiség vagy politikai csoport jelenthet ki olyan kiélezett helyzetben, mint 1663–1664 tele. S mi több, határozott Európa-koncepcióval rendelkező

⁸ GÖMÖRI György, *Zrínyi Miklós híre a korabeli Angliában*. Magyar Nemzet, 1985. március 2., és *Adalékok az 1663–1664. évi angliai Zrínyi-kultusz történetéhez*. In *Zrínyi Dolgozatok*, V. 1988. 65., 69.

⁹ JÁSZAY Magda, *Velence és Magyarország*. Bp., 1990. 298–300. – PERJÉS Géza, *Zrínyi és az 1663–1664-es nagy török háború*. In ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte, fordította IVÁNYI Emma, szerk. HAUSNER Gábor. Bp., 1989. – BORIÁN Gellért (ford.), KÉRY János, *Gyászbeszéd Zrínyi Miklós temetésén 1664. december 21-én*. In *Zrínyi Dolgozatok*, VI. 1989. – BENE Sándor, *Zrínyi mint „Magyar Mars”*. In ESTERHÁZY, *Mars Hungaricus*. – BENE S., *Zrínyi-levelek 1664-ből*. ItK 1992. 2. 228. – BENE S., *Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál)*. ItK 1993. 5–6. 650–668.

¹⁰ A vita kivonatos ismertetése: KOVÁCS Sándor Iván, *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. In *Zrínyi Könyvtár*, II. 18. – továbbá 411. 12. jegyzet. – Az angol életrajz fotokópiáját Zrínyi és a Rajnai Liga kapcsolatait dokumentáló források feltárása idején készítettem el, a nagy téma többirányú vonatkozásainak tisztázása, továbbá a *The History of the Turkish War in Hungary* (London 1664. OSZKK App. H. 933.) problematikája utalt Regensburgra. Vö. R. VÁRKONYI Ágnes, *Török világ és magyar külpolitika*. Bp., 1975. főleg 58., 86/55.

szellemi-politikai körnek kellett bábáskodnia ilyen mű fölött. Ilyen kört vagy személyiséget pedig a kutatás eddig nem mutatott ki. Kétségtelenül izgató kérdés, ki lehet ez a magyar szakirodalomba „rejtélyes” jelzővel bevonult O. C.?¹¹ Valójában mégis az vár felderítésre, hol van és milyen ez a Zrínyi személyiségéhez köthető Európa-koncepció.

Zrínyi nemzetközi híreről már az eddig feltárt hatalmas dokumentumanyag alapján is szembetűnő, hogy valóban mást mond, valami egészen újat állít ez az O. C. mögé rejtőző különös szerző, mint ami a hírek tömegében olvasható. Zrínyit ugyanis nem csupán sikeres fegyvertényei miatt tiszteli, hanem Európa megmentőjének nevezik. Miért írja, hogy a horvát bán kezébe lenne helyezve Európa sorsa? A kérdés több szempontból is választ kíván. Különben nem lehet hiteles Zrínyi politikájának nemzetközi jelentősége sem.

Vajon beszélhetünk ma Európa Zrínyijéről tárgyyszerűen? Ismerjük különösen nagy nemzetközi híreinek reális tartalmát? Tudjuk, hogy miért nem bírta el az idők terhelését ez a különös minőségű hírnév? Régóta újra és újra olvasható: a „kereszténység rajongása” vette körül, „neve egycsapásra híressé és ismertté vált Európában”, „óriási lelkesedés”, „hatalmas európai visszhang” kísérte.¹² Annál indokoltabb a máig nem hogy megválaszolatlan, de fel sem tett kérdés: miért tűnt el mégis hihetetlenül gyorsan, szinte egycsapásra ez a nagy világhír? Mára pedig Európa Zrínyije csaknem teljesen kiesett a nemzetközi köztudatból. Az igényes külföldi szakirodalom számon tartja a költőt és katonát.¹³ Politikai szférákban viszont neve nem tűnik fel. Ha mégis, akkor mint Montecuccoli és Lipót császár ellenségét, a „forrófejű magyar”-t emlegetik, sőt bűnbakként úgy, hogy az ő „egonacionalizmus” vetett gátat az 1663–1664. évi ausztriai török háború sikerének. Ezek a megközelítések arra a nagyon is reális problémára figyelmeztetnek, hogy lényegében a kora újkori Magyarország európai beágyazottságának története tűnt el.¹⁴

Lényegtelenek lennének az államférfi Zrínyi nemzetközi híret őrző dokumentumok? Valójában messzire esett volna az európai politika fősodratól? Következésképpen Európa Zrínyije valami rejtélyes szerző alaptalan ötlete lenne csupán? Valójában nem is létezett volna?

A korabeli hírnév és az utókor feledése között feszülő ellentmondás gyökerére Makkai László világított rá. Megállapította, hogy a költőről és a katonáról megjelent monográfiák kiváló szerzőinek véleménye Zrínyi politikájáról homlok-egyenest eltérő. „Eléggé ellentétesek a két szerző nézetei ahhoz, hogy felmerüljön

¹¹ Legutóbb Bene Sándor a kötet összeállítójának nevezte „a Zrínyit dicsőítő kiadvány rejtélyes, O. C. monogramú compilerá”-t. BENE S., *Zrínyi-levelek, i. m.* 227.

¹² SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. Bp., 1902. V. köt. 81. – KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós, i. m.* 778. – PERJÉS Géza, *Zrínyi Miklós és kora*. Bp., 1965. 354. – NAGY László, *A török háború*. In *Magyarország hadtörténete*. Főszerk. LIPTAI Ervin. Bp., I. köt. 285. – SZAKÁLY Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Bp., 1990. 275. – GYAPAY Gábor–BERTÉNYI Iván, *Magyarország története*. Bp., 1992. 257.

¹³ EICKHOFF, Ekkehard, *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*. München, 1973. – EVANS, Robert John Weston, *The making of the Habsburg Monarchy 1550–1700*. Oxford, 1979. – BÉRENGER, Jean, *A History of the Habsburg Empire 1273–1700*. (1990.) Transl. SIMPSON, C. A. London–New York, 1994. 322. A magyar történetírást jól figyelemmel kísérő szerző, egy mondattal említve Zrínyi briliáns téli hadjáratát, *The Austro-Turkish War (1661–4)* cím alatt tárgyalva hangsúlyozza Montecuccoli fegyvertényének, a szentgotthárdi csatának történelmi jelentőségét. 322.

¹⁴ WAGNER, GEORG, *Das Türkenjahr, 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg* (Vasvár). Eisenstadt, 1964. *Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664–1665*. Mitteilungen Arch. f. öst. Geschichte. B. 16.

a kérdés: melyiknek van igaza? Az elmélyült tárgyismeret és a gondosan mérlegelt értékelés azonban, ami mindkét könyvre jellemző, nem engedi meg, hogy ilyen merev alternatívát alkalmazzunk. Aligha ismerheti valaki az író Zrínyit jobban mint Klaniczay, s a katona Zrínyit, mint Perjés... A szerzők közötti ellentétek oka az, hogy Zrínyi, a politikus mindkettőjüknél a háttér félhomályában marad...¹⁵ Hol van a politikus Zrínyi az író és a katona mögött? Milyen politika eredője a költői és prózai életmű? Milyen politikát, magyar vagy nemzetközi érdekeket szolgált a katonai teljesítmény?

Ismeretes, hogy a magyar politikát a régi hazai és nemzetközi tudományban két egymást kizáró változatban írták le a történetírók: Habsburg-ellenes, vagy Habsburg-párti, törökellenes vagy törökpárti. Zrínyire egyik sem vonatkoztatható ellentmondások nélkül: vagy a katona minősül álmodozónak, vagy hiteltelennek az író. A tisztánlátás megkívánta az eddigi eredmények elfogulatlan számbavételét, s emellett alapvetően új kutatásokat, hathatósabb módszereket, nyitott szemléletet s a korabeli politika fogalmának tisztázását követelte meg.

Kiváló tanulmányok sora az elmúlt három évtizedben feltárt új forráscsoportokkal együtt Zrínyi világának több, eddig kevésbé ismert, vagy teljesen ismeretlen területét világította meg. Feltárták a költői életmű világirodalmi összefüggéseit, amit még Arany János kezdett meg.¹⁶ Rekonstruálták sikeres haditetteinek nemzetközi hírét, katonai-elméleti felkészültségét.¹⁷ Megdölt a magános, vagy a nemzeti határok közé zárkózó, csak katonai tettekkel politizáló Zrínyi mítosza. Kibontakozott az átfogó koncepcióban gondolkodó államférfi tevékenysége. Nyilvánvalóvá lett, hogy Magyarországot akarta átmenteni és megújítani. Különböző társadalmi rétegeket mozgósítva kezdte meg a csaknem működésképtelenné vált ország reformját, a magyar királyság főméltóságait, az erdélyi fejedelmet, a köznemeseke, városiak, várkapitányok sorát összefogva mozgalmat indított, s a szomszéd országokkal kezdeményezett konföderációt. Oroszlánrésze volt abban, hogy a Rajnai Szövetség magáévá tette a nemzetközi törökellenes összefogás ügyét, és 1664-ben megindult a támadó háború az oszmánok ellen. Zrínyi neve tehát egy akkor nagyjelentőségű európai politikai alternatívát testesített meg.¹⁸

Ebben az összefüggésben újabb kérdések serege követel tisztázást. Hogyan ismerhette Zrínyit, az államférfit a külföld? Mivel magyarázható, hogy ez a Zrínyi kap visszaigazolást, és miért éppen az angol életrajzban? Milyen hírközlő láncok kapcsolták össze a hadszíntérré vált Magyarországot a szigetországgal?

Az újabb kutatások messzemenően igazolták Klaniczay Tibor korai észrevételét: a spontán lelkesedést külön lehet és kell választani a szervezett propagandá-

¹⁵ MAKKAI László, *Két könyv Zrínyi Miklósról*. Századok, 1966. 1312–1313. – KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós, i. m.* – PERJÉS Géza, *Zrínyi Miklós és kora*. Bp., 1965.

¹⁶ ARANY János, *Zrínyi és Tasso*. (1859.) Budapesti Szemle, VII., VIII. köt. – KLANICZAY, *Zrínyi Miklós, i. m.* – KIRÁLY Erzsébet, *Zrínyi és az olasz poétikai gondolkodás*. Filológiai Közlety, 1980/30. – KOVÁCS Sándor Iván, *„Adriai tengernek fennforgó habjai”*. Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Bp., 1983. – *A lírikus Zrínyi*. Bp., 1985. – SZÖRENYI László, *A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány*. (1979.) *Panegyricus és eposz (Zrínyi és Cortesius)*. (1987–88.) In *Hunok és jezsuiták*. Bp., 1993.

¹⁷ SZTANÓ László, *Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 676–681. – IMREGH MONIKA, *Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663–1664. évi csatájáról*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 660–675. – PERJÉS G., *Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború, i. m.* 25., 93.

¹⁸ Összefoglalóan: R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi szövetséglevele*. Történelmi Szemle, 1984/3. 341–368. – *Reformpolitika Zrínyi mozgalmában*. IJK 1987–1988. 131–141. *A rejtőzködő Murányi Venus*. Bp., 1987.

tól. Az olasz, német, francia relációk, újságok, röpiratok tömegéből nyilvánvaló, hogy a különböző országok, uralkodói udvarok, politikai csoportok tudatosan éltek a propaganda változatos eszközeivel, s kiépített hírhálózattal dolgoztak.¹⁹

Hogyan szűrhetők ki ebből a változatos nemzetközi társaságból azok, akik úgy tekintették Zrínyit, hogy Európa jövőjét az ő kezébe helyezte a Gondviselés? Miért, hogyan és főleg melyik Európáét? Az akkor élők jövőjének melyik alternatíváját? S ebből következik a lényeg, e kérdéseket összefoglaló fő kérdés, a kérdések kérdése: Miben rejlik az államférfi Zrínyi egyetemes híre, európai jelentőségének lényege a történelem távlataiban?

Erre kínál egyfajta választ a régi és újabb kutatási eredményekkel együtt néhány eddig ismeretlen, vagy ismert, de nem kellő figyelemmel vizsgált dokumentum a British Library kéziratából, a Public Record Office anyagából és Oxfordban a Bodleian Library-ből.²⁰

Koordináták

A Zrínyit európai jelentőségű államférfinak tartó írás megjelenésének idejét pontosan tudjuk: az imprimiturát 1664. február 24-én állították ki, a könyvet március 12-én regisztrálták.²¹ De vajon mikorra tehető a fogalom megszületésének időpontja? Mivel Európa Zrínyijéről van szó, nemzetközi horizonton kell végigtekintenünk.

Több mint egy évszázada, mióta a Habsburg-világbirodalmat megcélzó Szulejmán a Földközi-tengeren és a Duna vonalán előretörve mintegy harapófogóba szorította egész Európát, általános jelenség, hogy az oszmán birodalom hatalmi szférájába esett és három részre széttört Magyarország legfőképpen és elsősorban a török terjeszkedés miatt foglalkoztatja a nyugati világot. A 17. század folyamán azonban a nemzetközi érdeklődésben minőségi változás történt. Elegendő összevetnünk a konstantinápolyi nyugati követségek és rezidensek jelentéseit, s az uralkodói udvarokban forgó magyar politikusok tárgyalásait az előző évszázadban történetekkel. Anglia szélesebb köreiben a 16. században természetesen számon tartják a török veszélyt. Ismeretes a canterburyi érsek imája 1566-ból, hevenként háromszor imádkozták nyilvánosan a templomokban. Végigfutva a szigetvári ostrom hatalmas nemzetközi visszhangján,²² különösen szembetűnő, hogy az utódot, a dédunokát mennyire másfajta Európa, másfajta információs közeg, a

¹⁹ HÉJAS Eszter, *Magyarország 1663–64-ben, francia diplomáciai jelentések tükrében.* – BODÓ Éva Mária, *Zrínyi Miklós kiadatlan olasz nyelvű levele XIV. Lajos francia királyhoz* (Bécs, 1664. július 19.) – BUKOVSKY Andrea, *Londoni magyar vonatkozású kiadványok és az 1664. évi Zrínyi-életrajz.* Mindhárom: ItK 1987–88. 1–2. 193–211. – NÉMETH S. Katalin, *Zrínyi-Ujvár és az istenek.* ItK 1989. 5–6. 568–570. – BENE S., *Zrínyi mint „Magyar Mars”, i. m.* – G. ETÉNYI Nóra, *A közvéleményformálás eszközei az 1663–1664. évi háború idején. Egy Zrínyi-kártyajátéktól Esterházy Pál Mars Hungaricusáig.* – CSÜRÖS Klára, *A szentgotthárdi csata magyar visszhangja.* – KOVÁCS József László, *Szenczi Fekete István, egy eleddig névtelen emlékirat Zrínyi téli hadjáratairól.* Mindhárom tanulmány: Irodalomismeret, 1995. 1–2.

²⁰ Ezúton köszönöm a British Library kézirtárában, a Public Record Office-ban és a Bodleian Library-ben a FEFA támogatásával végzett kutatásaimhoz nyújtott segítségüket Péter Lászlónak, Evans Katalinnak és James Lapinnak.

²¹ GÖMÖRI Gy., *Adalékok, i. m.* 68–69.

²² ANGYAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával.* Bp., 1902. 1–20. HUBAY Ilona, *Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480–1718.* Bp., 1948. 245–269. – Plan of Sziget: 1566. szept. 15. – Sziget eleste. Latin vers Zrínyi Miklósról, Szulejmán halála: szept. 28., 29., okt. 21., nov. 1. SP 70/86. London Public Record Office (PRO) SP 70/85. – Sz. JÓNÁS Ilona, *Francia megemlékezés Zrínyi Miklósról.* Kézirat.

hagyománnyal is újszerűen élő másfajta nyilvánossági elvárások veszik körül, mint amelyben a szigetvári kapitány elhíresült.

Ez az Európa kettős arculatú. Egyrészt a jövőt előlegező új fejlemények Európája, a nagyhatalmak, a kialakuló nemzet-államok, a távolsági kereskedelem, az állandó hadseregek, az abszolutista hatalmi rendszerek, a látszóvök, tűzfegyverek, bankok, a hirtelen túlszűföldő városok, az új világkép, a kikötők, a fényes uralkodói reprezentációk, a modern pénzgazdálkodás és az információk forradalmának vajúdó világa. Másrészt a múltját hordó, régi megoldatlanságaival küzdő Európa. A szétválások és egységbe foglalódások Nyugat- és Közép-Európája. Remények, csalódások és válságok Európája.

A lepantói győzelem, még inkább pedig a zsitvatoroki béke nyilvánvalóvá tette, hogy a török birodalom megyengült, hanyatló hatalom. Annál inkább hideg zuhanyként hatott, hogy 1645-ben tengerre futottak a félholdas hadihajók, megtámadták Velencét, ostrom alá fogták legfontosabb támaszpontját, Kréta szigetét, s miközben a kereszténység a harmincéves háború befejezésére, hosszú békére készül, „a boszporuszi beteg ember” kezdeményez, mint meghatározó nagyhatalom, magához kívánja ragadni a Földközi-tenger keleti medencéjének ellenőrzését.²³

A másik nagy csalódás 1648 után következett be. A münsteri és az osnabrücki megállapodásokat abban a tudatban írták alá, hogy megeremtették a nyugalmat biztosító hatalmi egyensúlyt. De csalódnuk kellett. Hiába a gondos érdekegyeztetés, a hatalmas irattömeg, a minden eshetőséggel számoló többéves munka. Szinte már a vesztfáliai béke másnapján kiderült, hogy a Pax Optima Rerum nem több, mint jámbor óhaj. Nyugaton és keleten újra szólnak a fegyverek: Hollandia, a vesztfáliai béke „keresztgyermeké” 1652-ben megtámadta Angliát, a keresztény és oszmán világ keleti határvidéke Ukrajnától Horvátországig eleven tűzfészek, s a Habsburgok nyugati veszteségeik kárpótlására készülnek. A békéből kizárt országok, Csehország és Morvaország lelkiismereti szabadságukat követelik vissza, Svédország pedig lángba borítja Lengyelországot. Erdély, a vesztfáliai békébe foglalt egyetlen kis protestáns ország, s ily módon Közép-Európa keleti térségében stabilizáló tényezőnek remélt fejedelemség, hibás döntés miatt a török martaléka lesz. XIV. Lajos viszonya megromlik Rómával, a legkeresztényibb király pedig I. Lipót császár és magyar király háta mögött, Lengyelország–Erdély vonalán építi ki politikai támaszpontjait, s Kréta erődrendszerének ostromainál a pogányok és a keresztények oldalán egyaránt feltűnnek francia hadmérnökök és önkéntes harcosok. Az Universitas Christiana eszméjét új csillagzat fénye homályosítja el, a politikai döntések az „államérdek” követelménye szerint születnek.²⁴

A világ nem egyéb, mint útvesztő, Európa zűrzavarához képest a krétai labirintus csak tréfa volt – adott diagnózist Comenius a *Labyrinth sveta a ráj srđca*, 1628-ban megírt és végső formáját az 1663. évi kiadásban elnyert művének lapjain.²⁵ Ennek az Európának lenne sorsdöntő személyisége Zrínyi?

²³ INALCIK, Halil, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. London, 1973. – EICKHOFF, E., *Venedig, Wien und die Osmanen Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*. München, 1973.

²⁴ Összefoglalóan: R. VÁRKONYI Ágnes, *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*. In *Europica varietas – Hungarica varietas*. Bp., 1994. 62. kkl. – HALEY, K. H., *The Dutch in the Seventeenth Century*. London, 1972. – FORST, Robert, *After the Deluge. Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*. Cambridge, 1993.

²⁵ COMENIUS, Amos, Johannes, *Labyrinth sveta a ráj srđca*. (1628–1663.) *A világ útvesztője a szű paradicsoma*. Ford. DOBOSSY László és MAYER Judit. A tanulmányt és a jegyzeteket írta KOMOR Ilona. Bp., 1977. 217–218.

1663-ra, amikor *A világ útvesztője* második kiadása megjelent és szélesebb körben elterjedt, mélyreható és átfogó lett a válság, de már kirajzolódtak a megoldás útjai. Az egyiket a Rajnai Szövetség politikája testesítette meg, mint eredetileg a Habsburg Birodalom nyugati határán, a német fejedelemségekkel és Franciaországgal feszült viszony kiegyensúlyozására hivatott szövetség. A másik tendenciát pedig a forradalmat és a polgárháborút lezáró Anglia képviselte, őrizve a kereskedelem biztonságát és védve a hatalmi egyensúly lehetőségeit és a protestánsok érdekeit.²⁶ Gyakorlatilag azonban a hatalmi egyensúly és a béke igénye a török európai hatalmának felszámolásával, vagy legalábbis semlegesítésével kapcsolódott össze: Európa súlyos helyzetben lévő nyugati és nem kevésbé katasztrofális éveket élő keleti térségeit a török elleni fellépés jó konjunktúrája, majd az oszmán támadás kényszerítő ereje utalta egymásra. Ez a körülmény ismétlődő válságok formájában kényszerítette döntésre a különböző politikai fórumokat.

Anglia már a 17. század első felében különös figyelmekkel kísérte a magyarországi és az erdélyi fejleményeket. Portai követei remek megfigyelések tömegét zúdították rendszeres jelentéseikkel Londonba. A westminsteri szerződéssel pedig Anglia királya elismerte Erdély jelentőségét.²⁷ II. Rákóczi György mint református fejedelem az 1650-es évek folyamán mindvégig nemcsak erős ösztönzéseket kapott a szigetországból a svédekkel összefogva kezdeményezett lengyelországi terveire, hanem 1658-ban megmentése érdekében Samuel Hartlib, Anglia akkor különösen befolyásos személyisége az angol és a francia kormányzat közbelépését próbálta kieszközölni. Konstantinápolyban Winchelsea követ mellett különösen tehetséges titkár működött, Richard Rycout. A jól értesült angol értelmiségi körök tudományos és egyházi kapcsolataikkal egész Európát átfogva, kereskedők támogatását is élvezve behatón foglalkoztak a földközi-tengeri hódításaik miatt egyre nagyobb aggodalmakat keltő oszmánok megbékéltetésével.²⁸

Magyarországon pedig, ahol a válság az egész társadalom jövőjébe vágott, ahol az országnak inkább csak neve van már – Zrínyi szavaival –, hogyesem mint valósága, a török hatalom visszaszorítása érdekében kibontakozó széleskörű mozgalom kapcsolatot teremtett a Rajnai Szövetség elnökével, s János Fülöp mainzi érsek nemcsak azonosságot ismert fel a maguk és a Közép-Európa keleti végvidékén élő ország érdekei között, hanem legfőbb szervezője lett az oszmán hatalom elleni nemzetközi szövetségnek.

A válság megoldására kulcspozícióval rendelkező Habsburg császár és magyar király azonban hosszú ideig kitért az elvárás elől. Vitathatatlan, hogy a török

²⁶ A Rajnai Szövetség létrejöttét a vesztfáliai béke célkitűzéseinek összefüggésében tárgyalja: AUERBACH, Bertrand, *La Ligue du Rhin et le traité de Ratisbonne. La diplomatie française. La cour de Saxe. 1648–1680.* Paris, 1887. 117–148. – A kérdés lényegét exponálja, de a török háborúkat csak megemlíti, Magyarország problémáját a parasztok Lipót császár elleni felkelésével jelzi: RABB, Theodore K., *The Struggle for Stability in Early Modern Europe.* Oxford University Press, 1975. 68.

²⁷ SMITH, P. L., *The Life and Letters of Sir Henry Wotton.* Oxford, 1907. I–II. – ROE, Sir Thomas, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte... his Correspondence with Bethlen Gábor, Prince of Transylvania.* RICHARDSON, S.–CARTE, T. (ed.), London, 1740. – ANGYAL Dávid, *Erdély politikai érintkezése Angliával.* Bp., 1902. 48. kkl. – GAL István, *Maksai Ferenc angol nyelvű Bethlen Gábor-életrajza 1629-ből.* ItK 1976. 2. 223–238.

²⁸ KVACSALA János, *Az angol–magyar érintkezések történetéhez (1620–1670).* Századok, 1892. 805–807. – ANGYAL D., *Erdély politikai érintkezése Angliával,* i. m. 88–98. — Hartlib általános jelentőségéről: HOLORENSCHAW, H., *The Levellers and the English Revolution.* London, 1939. – MATAR, Nabil I., *The Comenian Legacy in England: The Case for the Conversion of the Muslims.* The Seventeenth Century, 1993/VIII. No. 2. 203–215.

elleni nemzetközi összefogást szervező Rajnai Szövetség egyúttal az önállóságra törekvő fejedelemségek érdekeit is szolgálta. A francia diplomácia a törökkel és az ellene készülő erőkkel egyaránt kacérkodva saját hatalmi befolyásának lehetőségeit igyekezett kitapogatni. A magyar főméltóság-viselők pedig az ország örendelkezését kívánták megteremteni. Mindez árnyalhatja, de nem magyarázza meg elégségesen, hogy a török háború kérdésében a Habsburg kormányzat hosszú ideig kínos döntésképtelenséget tanúsított, általános csalódást okozva egész Európában.

A Habsburg-birodalomban a keleti diplomáciát irányító Haditanács a Portával szemben a status quo fenntartására törekedett, egy fél évszázadon át a „szabályozott egymásmellettiség”-hez ragaszkodott, s bár az 1650-es évek közepétől válságok sora állította választás elé, az egyértelmű döntés rendre várattott magára.²⁹ 1658-ban beváltatlan maradt Lipót ígérete, amit német-római császárra választásának feltételeként kényszerült megtenni, hogy segítséget nyújt Erdélynek a török támadással szemben: 1660-ban az erdélyi-török háború kritikus pillanatában hátramenti felvonulásnál messzebb nem merészkedett és feláldozta Váradot. 1662-ben a Haditanács elnöke, Lobkowitz herceg és Puchheim alelnök már valójában számolt a török háború veszélyével, Montecuccoli el is indult Erdélybe, de Porcia herceg, a Titkos Tanács elnöke, a hagyományos nyugati orientáció legfőbb képviselője, bizalmasan megállapodott a Portával s Kemény Jánost elejtve, Apafi megválasztásához asszisztálva, saját hadvezérével ellehetetlenítve vélte, hogy rendezi a válságot. Csaldómnia kellett. Az ország északnyugati végvidékén újabb, immáron nemzetközi méretű kálváriák keletkeztek.

Zrínyi egyik Rottal Jánosnak írt, tudtommal kiadatlan leveléből derül ki, mennyire fontos volt számára Zrínyiújvár: „Úgy hallom édes battiam Uram, az én io szandekomnak es mostani farochogomnak, *kivel egy kis erőseget epitek, az Udoarnal más interpretatioia vagon*, bizoni szívem szerent bankodom raita, anival inkább, *hogy minden kedvem evel el vész minden szerensagre, es az io In' tugia, élny sem kívánok ilyen formán...*”³⁰ Zrínyi indítékairól, az építés körülményeiről részletes ismeretekkel rendelkezünk, és többféle magyarázat született, hogy a Porta miért ellenezte végletesen.³¹ A vár akadályozta, vagy alaposan megnehezítette a Porta Velence elleni haditervének végrehajtását. Mivel a török támadás lendülete megtört Kréta védelmi rendszerének központi erődjén, Kandia várán, úgy döntöttek a Portán, hogy előveszik ősi tervüket és a Köztársaságot a szárazföldről, Friulin át, vagy esetleg Dalmáciából támadják hátba vagy kerítik be. Engedjen tehát utat a császár a királyság déli részén, továbbá Karinthiában és Krajnában a török csapatok átvonulásának. Zrínyi nemcsak hogy megszegte a török-Habsburg békét, hanem az újabb megállapodást akadályozva, a tervezett átvonulás térségében épít várat. A Porta átvonulási szándékát közvetítő császári megbízottak, Johann Goes és Simon Reninger következetesen jelentik: Zrínyiújvár, ha nem rombolatja le az udvar, casus belli. Porcia herceg, a Titkos Tanács elnöke, a régi nyugati orientáci-

²⁹ A Habsburgok török politikájáról: NEHRING, Karl, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*. Századok, 1986. 36–40. HILLER István, *A tolmácsper*. In *Perlekedő évszázadok*. Szerk. HORN Ildikó. Bp., 1993. 155.

³⁰ Zrínyi Miklós Rottal Jánosnak, Légrad (é. n.), aug. 1. MOL P-507. 507. Nádasdy-család levéltára. Levelezés A, V. 19. cs. No. 688. fol. 141.

³¹ SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. Bp., 1900. IV. köt. 159–160. – KLANICZAY T., *Zrínyi Miklós, i. m.* 702–705. – PERJES G., *Zrínyi és kora, i. m.* 309–312.

óhoz ragaszkodik, saját hatáskörébe vonja a török diplomácia irányítását, és bár utasításai és parancsai ellenére Zrínyiújvár felépül, meggyőződése, hogy a török béke fenntartható: a haderő egy részét Spanyolországba irányíttatja. A ragaszkodás a már nem létező békéhez megoldást nem hozott, annál inkább elmélyítette a válságot. Magyarországi tünetei jól ismertek. Szélsőséges és következetlen intézkedések – mint például ezredek leszerelése, a protestáns vallásgyakorlat korlátozása, elzárkózás a vallási panaszok orvoslása elől – katasztrófálissá növelték a bizalmatlanságot az udvar és a társadalom között, végletesen kiélezték a belső ellentéteket. Magyarország Bécsből kormányozhatatlanná vált, és kezdte elveszteni nemzetközi jó hírét, az évszázados török harcokkal kivívott elkölcsi tőkéjét. A Habsburg-kormányzatot teljesen felkészületlenül érte a török támadás.³² 1663 elején, amikor az udvar jól értesült körei megtudják, hogy Wesselényi nádort bizalmas levélben értesítette az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály: Köprülü Ahmed nagyvezír Zrínyiújvár megszállására és a királyi Magyarország hódoltatására készül,³³ már egész Európát foglalkoztatja a török háború. Anglia portai követe, Winchelsea gróf már 1663 tavaszán tudatta Perából: a török támadás elkerülhetetlen, s április 10-én részletes kimutatást küld a haderő létszámáról. *The Number of the Grand Sig[nors] Army leavied against the Emperour Anno 1663* című írása szerint a nagyvezír a budai és temesvári basa és a tatárok csapataival együtt 209 000 főnyi haderővel jön Magyarországra.³⁴ Reninger április 17-én jelenti, hogy nincs mit tárgyalni többet, s a szultán április 18-án adja át a nagyvezírnek a próféta zászlaját. Mire a török haderő áthömpölyög az eszéki hídon, az országos esőben a nagyvezír haderejével együtt Eszékről Budára érkező császári megbízott tudósítása egyértelmű: a halogatás ideje lejárt, tárgyalás, ajándék, minden hiábavaló, a régen jól bevált megvesztegetés nem működik, békére nincs esély, fel kell készülni a háborúra.³⁵

De milyen háborúra? Általánosan elterjedt vélemény 1663 nyarán, amit majd a Sagredo Velence bécsi követének tulajdonított mű, a *Le Mars à la mode de ce temps* idéz, hogy Ahmed nagyvezír, a „sárkány feje” apjának, Köprülü Mohamed nagyvezírnek merész tervét akarja valóra váltani: „meghódítja egész Európát”.³⁶ Zrínyi és a Rajnai Szövetség támadó háborút kívánt. Lipót császár védekezésre kért segítséget Európa hatalmaitól, s ilyen jogosítvánnyal indul Peter Strozzi gróf Párizsba, s onnan Madridba, Windischgrätz báró Svédország és Dánia uralkodójához, Rudolf Sinzendorf gróf a holland rendekhez és Anglia királyához. A VII. Sándor

³² Vö. R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi szövetségelevele, i. m.* 104. – BENE S., *Zrínyi-levelek, i. m.* 233/42.

³³ Wesselényi Ferenc nádor levele Rottal Jánosnak, 1663. január 23. – MOL Kamarai lt. E-199. Wesselényi lt. Fasc. 8.

³⁴ Winchelsea 1663. április 10-én kelt jelentése június 20-án érkezett Londonba. PRO SP 97/18, 21. – A létszámokra vonatkozó ellentmondó tudósításokat legutóbb áttekintette és a létszámot 150 000-re becsülte PERJÉES G., *Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború, i. m.* 42–43.

³⁵ Simon Reninger jelentései a császárnak, Nándorfehérvár, 1663. június 14. és Eszék–Buda, 1663. július 10. Wien, ÖStA, MEA, Rtga, Fasc. 217.

³⁶ OSZKK App. H. 971. – TÓTH Réka fordításában: *Ezen idők módja szerint való Mars*. Kiadva: *Zrínyi Könyvtár*, III. kötet. Bev és szerk. HAUSNER Gábor. Bp., 1989. 334., 524. Kritikai vizsgálata, Sagredo esetleges szerzőségének feltételezése BENE S., *Zrínyi mint „Magyar Mars”, i. m.* 388–389., 524–525. – Hogy 1672-es impresszuma nem a megírás dátuma, hanem keletkezése a török háború kezdetéhez kapcsolódik: „meg merném jósolni Önnek, hogy Esztergom, Székesfehérvár, és Buda ormára még ez évben kitzük a keresztény zászlókat...” a múlt júniusi eseményekről tudósít. Uo. 377., 533/145.

papát, a lengyel királyt és az orosz cárt felkereső császári követek megbízása ugyancsak a kereszténység védelmét szolgáló kérelemre szól.³⁷

A Haditanács a védelem megszervezésével is elkésett. Wesselényi nádor uralkodói parancs ellenére rendel el generális inszurrekciót. Már javában zajlik Érsekújvár ostroma, mikor az udvar Lippay György érsek közbenjárására kinevezi Zrínyit a magyarországi csapatok főparancsnokának. Vaton a szeptember 8-i seregszemlét a haderő megszervezésének időt rabló munkája követi. Közben befutnak az első segédcsapatok. A tragédiát azonban már nem lehet feltartóztatni: Érsekújvárt feladják, a török és tatár csapatok többször betörnek Morvaországba, s végigdúlják Sziléziát és Csehországot, falvak tucatjait fosztják ki, égetik fel, s a lakosok százait hajtják fogságba. A császárvárosban kitör a pánik, menekülők árasztják el Bécs utcáit, az udvar pedig Linzben keres biztonságot. Október 31-én Regensburgban a Rajnai Szövetség gyűlésén bejelentik a téli hadjáratot. Megérkeznek Magyarországra a Rajnai Szövetség csapatai. November 4-én Bécsben a Lobkowitz elnökletével tartott tanácskozáson elvetették a harcok folytatását, s a csapatok téli szálláshelyre vonulásáról döntöttek. Zrínyi Hohenlohe generálissal, a Rajnai Szövetség csapatainak parancsnokával együtt megkezdte a hadjárat megszabású előkészítését. Regensburgba december 23-án megérkezik Lipót császár. A birodalmi gyűlés azt várja, hogy döntésre vigye a hónapok óta folyó tárgyalásokat, és adjon engedélyt a hadjáratra. Már az időpont is ki volt tűzve: január 14-én indul a támadó háború nyitánya, a téli hadjárat. Valószínűleg utólag állapította meg a hadjáratról beszámoló *Kurzer und wahrhafter Bericht*, hogy egyetlen célja a török jövőbeli támadásának megakadályozása volt.³⁸

Lipót császár a döntés helyett kiadja január 18-i rendelkezését. Szándéka – írja a császár –, hogy Magyarországot a legerősebb hadsereggel védje meg, de a rossz időjárás, az élelem, a takarmány hiánya és haderejének elégtelensége miatt azt is meg kell fontolnia, hogy tavasszal egyáltalán bevesse-e gyenge haderejét az erős ellenséggel szemben. Ezek után kijelenti: magyarországi kormányzatát a Titkos Tanácsra, a Dunántúli és Dunán-inneni területek ügyeit Felső-Magyarországgal együtt királyi biztosokra bízva. Ezzel a nádort felmenti hivatalából, s gyakorlatilag megszűnik Zrínyi főparancsnoki hatásköre.³⁹ A váratlan döntés oka, hogy ismét felmerült a török béke megújításának lehetősége.

Hans Christoph Puchheim gróf, Komárom várkapitánya és a Haditanács alelnöke ugyanis a császár tudomására hozta a morvaországi beütés alkalmával foglyul

³⁷ Jeucourt jelentései 1663. szept. 6., nov. 5. Francia Külügyi Levéltár, Tom d'Autriche 18. 418., 431. – Az iratok eredeti mikrofilmmásolatát Kosáry Domokos bocsájtotta rendelkezésemre, ezúton köszönöm. MOLNÁR Sándor másolatait (OSZKK Fol. Gall. 75 I-II. köt.) áttekintette és lefordította BIRÓ Péter, *A Francia Külügyi Levéltár Zrínyi Miklósról és az 1663–64. évi hazai eseményekre vonatkozó iratai*. In *Zrínyi Dolgozatok*, VI. (1989.) 77., 85. – A francia kapcsolatok kezdetéről: KOSÁRY Domokos, *Français en Hongrie en 1664, i. m.* – Héjjas Eszter a külügyi iratok alapján módosítja: HÉJJAS E., *i. m.* – ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus, i. m.* 136–137. – SRBIK, Heinrich von, *Österreichische Staatsverträge*. Niederlande I. B. (1636–1722.) Wien, 1912. 49.

³⁸ *Kurzer und wahrhafter Bericht...* App H. 912. Idézi: PERJÉTS G., *Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború, i. m.* 58., 91.

³⁹ Lipót császár Wesselényi nádorhoz, Regensburg, 1664. január 18. ÖStA, MEA, Militaria, Fasc. 15. – A téli hadjáratral kapcsolatban a császár bizonytalanságát jelző követi véleményekről: KLANICZAY T., *Zrínyi Miklós, i. m.* 753–754. – A hadjárat uralkodói engedélyéről: SZÉCHY K., *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664, i. m.* V. 64–69. – PERJÉTS G., *Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború, i. m.* 59.

ejtett török rabok vallomásait.⁴⁰ A rabok szerint a nagyvezír hadjáratát csupán ijesztésül szánta, hogy kedvező békét csikarjon ki, különben az volt a terve, hogy serege egy részét Dalmáciába átdobva Velence ellen indítja, másik részével pedig a moszkoviták ellen támad.⁴¹ A Komárom várában 1663. december 31-én kelt előterjesztés már címével is óvatosságra int: „*Relation und parere.*” Pucheim részletesen foglalkozik a török háború esélyeivel. Megállapítja, hogy 1663 szerencsétlenségeit is elkerülték volna, ha csupán a Rába-vonal védelmére szorítkoznak. Óva inti a császárt, ne hozzanak elhamarkodott döntést. Kellő körültekintéssel a háború talán elodázható. De ha nem – és ez nagyon valószínű –, akkor csakis a legegyszerűbb, legbiztonságosabb és legolcsóbb megoldást választhatják. Pucheim tájékozott és felkészült katona, kisujjában van a háború minden tudománya. Szakszerűen bizonyítja, hogy nincsenek felkészülve. Nincs elég lőszer. Nem szervezték meg az élelmezést. A katonaság fegyelmezetlen, kedvetlen, mindegyikük elképesztő rendtelenség uralkodik. Könnyen kitörhet újra a pánik. A magyarok pedig megbízhatatlanok, nehezen kezelhetők, hangulatuk megváltozott, viszont nélkülük lehetetlen háborút kezdeni a török ellen. Meggyőző példákat sorakoztat fel az előző háborúkból. Tanulmányozta a tizenöt éves háború történetét. Szakértelemmel ecseteli a hadsereg hatékony működőképességének feltételeit. Tapasztalataira hivatkozva, példákkal bizonyítja a botrányos állapotokat. Leírja például, hogy Komárom várában nincs elég lőpor, de Bécsből nem tudott hozatni, mert tilos lőport szállítani Magyarországra. A császári haderő katonáiból – írja – hiányzik minden harci szellem. Figyelmezteti a császárt, alapos előkészületek nélkül leírhatatlanul nagy kockázatot vállal, és egész birodalmát elvesztheti. Még nem késtek el, de már el kellene kezdeni alaposabban felkészülni. Március végén vagy inkább április elején gondolhatnak rá, hogy hadjáratot indítsanak. Mégpedig körültekintő előkészítéssel, mert alapos és biztos hírszolgálat és hírszerzés nélkül, fegyelmezetlen, ellátatlan katonasággal semmi sikerre nem számíthatnak, így csak beláthatatlan veszedelem zúdulna a császárra. Mindent összevéve később sem tűzhetnek ki nagyobb célt, mint hogy megkíséreljék Esztergom ostromát.

Mire Pucheim *Relation*-ja megérkezett és Lipót császár aláírta a háborút lényegében lefűjő döntését, Zrínyi és Hohenlohe csapatai már megindultak a téli hadjáratra.

Erre a drámai időpontra tehető a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* keletkezése. Keletkezési idejét három dátuma valószínűsíti. Az első rész utolsó információi a Győrből és Pozsonyból február 2-án és 4-én keltezett levelekből származnak. Az utolsó azonosítható esemény, amit közöl, Pécs bevételének január 29.⁴² Tud az eszéki híd felégetésének tervéről – Zrínyi „meg akarja semmisíteni egyik hídjukat” – írja,⁴³ miközben Pucheim, ez a valóban képzett és jól tájékozott főtiszt-hivatalnok meg sem említi a téli hadjárat előkészületeit. Viszont a *Zrínyi életrajza és jelleme* írója a pozsonyi információ alapján a híd felgyújtását tévesen a törököknek tulajdonítja. Keletkezési idejére vonatkozó utolsó közlés a

⁴⁰ *Relation und parere* [!] des Grafen von Pucheim, wegen [!] des jüngsten Türckenkriegs und der Tartaren Einfalls in Mähren, wie solche zu verhütten gewesen; und wie dergleichen weitem gefahrn vorzubringen. Comorn, 31. Decembris 1663. ÖStA, KA, AFA 1663. Fasc. 9. No. 12.

⁴¹ Az oszmán táborban a nagyvezírral szemben a béke megújításának híveit régen számon tartja a kutatás. Köprülü Ahmed leszámolója Érsekújvár alatt a török békepárttal: KRAUS, i. m. 575–576.

⁴² Zrínyi angol életrajza, 39–42., 48–51., 168. Kovács S. I., i. m. 406/87., 408/94., 411/12.

⁴³ Zrínyi angol életrajza, 93., 404/83.

kötet végi korrekcióból következtethető ki: „Mióta ezek a lapok kikerültek a nyomdából, hír érkezett, hogy Segesdet és nem Szigetet vette be legutóbb Zrínyi.” Vagyis a kötet összeállítójához még nem érkeztek el a hídfelgújtását közlő pontos hírek. A második részbe iktatott regensburgi nyilatkozat február 12. után keletkezett. A kötet összeállítására nagyon kevés idő jutott.

Londonba 3–4 hét alatt érkeznek Bécsből a hírek.⁴⁴ Már a február 4-én Győr-ből keltezett tudósítás sem valószínű, hogy bekerülhet a Londonban 1664. február 24-én imprimált kötetbe. Valószínű, hogy a kötetet lázas gyorsasággal állították össze, az egyes fejezetek közös koncepció jegyében, de külön készültek, talán Regensburgban, esetleg Hollandiában, és már az összeállított kéziratot vitték Londonba. Annál különösebb, hogy a hihetetlenül gyorsan összeállított kötet koncepciója kiérlelt, eredeti, meglepően új. A *Zrínyi születése és műveltsége* fejezet írója úgy fogalmazza meg Zrínyi jelentőségét, hogy összekapcsolja a földrész két régióját, Nyugat- és Közép-Európát: „egyedül vette magára a mögötte fekvő Nyugat reménytelen helyzetét és az előtte álló Kelet fenyegetését”.⁴⁵ Ilyen koncepció kialakítása időt kíván, átgondolt elmélkedést, egységben látást, kikristályosodott elképzelést az európai viszonyokról. Van ennek bármilyen nyoma is a korabeli propagandában?

Hírek és információk

Az Európa Zrínyije-koncepció új nyilvánossági kultúra közegében jelent meg. Európa tájékozódási és tájékoztatási rendszere a tizenötéves és a harmincéves háborúk idejében fejlődött ki. A változás minőségi jellege kétségtelen. Finom hálózattal egységbe fogja egész Európát Konstantinápolytól Párizsig, a Boszporusz-tól az Atlanti-óceánig. A hírközlés szokásszerűvé vált, strukturálódott, intézményesült. 1610-től a kéziratoss és nyomtatott *avisi*-k mellett egymást követve indulnak Augsburg, Strassburg, London, Amszterdam, Firenze, Róma heti- és napilapjai. A nyilvánosság, az információk tömege az élet és a politika szerves része lett.⁴⁶

Az 1650–1660-as években különböző minőségű és milyenségű hírek tömege áramlik az uralkodói udvarok, tanácsstermek, követségi hivatalok, csatatermek, kereskedőházak, bankok, könyvesboltok, kávéházak, szalonok és piacterek között. Comenius az elsők egyike, aki felismerte az újságok jelentőségét, és javasolta, hogy az iskolákban rendszeresen, órarendbe iktatva olvassanak újságokat a diákok. Tájékoztatás nélkül az emberek barmok módjára tévelyegnek, önmaguk ellenségei lehetnek, viszont a „hírhajhászok” révén könnyen manipulálhatók. Összességében remek diagnózist adja az új hírközlő rendszerek hatásainak: „baj van nélkülük és baj van miattuk”.⁴⁷

Megfigyelhető, hogy a hírközlés hálózata a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok finom rendszerére épül rá, az államhatalmi, katonai, pénzügyi központok körül szerveződik, ösztönzi a szellemi élet, s a nyomdák, kiadók üzleti vállal-

⁴⁴ *Zrínyi angol életrajza*, KOVÁCS S. I., i. m. 405–406/87.

⁴⁵ „singly undertakes the despondencies of the West behind him, and the threatnings of the East before him.” *The Conduct and Character of Count Nicolas Serini*, 111.

⁴⁶ EISENSTEIN, E. Elisabeth, *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, 1993/6. (Első kiadása: 1983.) – SHAABER, A. Mathias, *The History of the First English Newspaper*. Studies in Philology, 1932. – KÖFECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976.

⁴⁷ COMENIUS, A. J., *A vándor a hírhajhászok közt. A világ útvesztője*, i. m. 121–123.

kozásként működnek. Zrínyi korában Isztambul, Velence és Amszterdam a három legfontosabb csomópont. A Portán a keresztény országok követei, rezidensei és faktorai egymástól szinte minden információhoz hozzájutnak, kormányaikon kívül más követségeikre is elküldik jelentéseiket. Nagy hátrány, hogy a török birodalomban nincsenek nyomdák. Kereskedelmi hajók hozzák az újságokat, Perában nyüzsögnek a vándor hírközlők és informátorok. A konstantinápolyi diplomaták és kereskedelmi megbízottak hírei pedig legközelebb Velence, Bécs, Krakkó tipográfiaiában jutnak nyomdafestékhez. Velencében minden együtt található, régi hírszerző hálózat, fejlett diplomácia, kereskedelem, jól képzett hivatalnokok, élénk szellemi élet, forgalmas kikötők, tengeri háborút irányító központ.⁴⁸ Amszterdam az új Európa nyitott városa, nemzetközi találkozóhely, a pénzvilág központja. Városi bankja vonzza a kereskedőket és a hadivállalkozókat, hitelügyleteivel hidalat képez a híres Rialto és Anglia pénzközpontja között. Velence konzervatív bankrendszerével, a londoni City modern pénzkezelési technikájával és a kettő között Amszterdam 1609 óta működő világbankjával a hírek útját és közzétételének központjait is kirajolja. Ide ömlik a felzárkózást szorgalmazó német városok, Nürnberg, Hamburg, Augsburg információáradata, közvetítve a velencei és bécsi híreket is, és innen kapnak híryanagot a német és angol nyomdák. A kiválóan működő angol diplomácia és újságkiadás híryanagát is Amszterdam közvetíti a kontinens nagyvárosaiba, például Párizsba és viszont. A hírközlés izgalmas szenvedély és kötelesség lett. Hírközlő központok alakultak ki. Samuel Hartlib, a londoni tudományos és politikai élet központi személyisége sok egyéb elfoglaltsága mellett általános hírirodát (General News Agency) is működtetett.⁴⁹

Nyomtatott hírlevelek, röpiratok, Relatiók, Zeitungok, Newsletterek, Gazette-k üzleti vállalkozásban készülnek, a hírek terítésével hírügynökségek foglalkoznak, és új közönséget célozhatnak meg. Fizetett tudósítók, hírhordók, rajzoló seregeit foglalkoztatják az államférfiak, a hadvezérek, a diplomaták és a hadivállalkozók. Futárszolgálatok, postai vonalak, személyes kapcsolatok láncolatain át veszik és továbbítják a híryanagot. Az újságkiadás, friss tudósítás értékeremtő vállalkozás. Hőstettek, harci sikerek, katonai bravúrok híreit, függetlenül attól, hogy kire vonatkozik, borzalmakkal és csodás jelekkel együtt kiáltozzák a piactereken és a könyvtárúrsboltok körül a fürge röpiratárusok. A híryanag körül munkálkodók könnyedén szolgálnak ki különböző érdekeket. A háborúkat kíséri a „másik háború”: megtudni, megszerezni mindent; tájékoztatni, tudósítani, pontos és friss híreket közölni minden áron; megnyerni, meggyőzni a döntéshozó fórumokat, általánosságok szintjére emelni hatalmak, udvarok, csoportok érdekeit, és befo-

⁴⁸ JÁSZAY Magda, *Velence és Magyarország*. Bp., 1990. 282–284. – BENE S., *A Zrínyi-testvérek*, i. m. 650. kkl. – A 17. századi propaganda, hírközlés és közvélemény-formálás kérdéseivel az ELTE BTK Középkori és Koraujkori Magyar Történelmi Tanszék speciálkollégiumában kidolgozott tanulmányok: LUKÁCS Zs. Tibor, *A propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban – A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*. – G. ETÉNYI Nóra, *A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében*. – CSAPODI Zoltán, *A Thököly-felkelés visszhangja a Német-Római Birodalom területén*. Valamennyi az Aetas 1995. 1–2. számában jelent meg.

⁴⁹ ALTHAUS, F. E., *Samuel Hartlib, ein deutschenglisches Charakterbild*. 1884. – WOOD, Alfred C., *The English Embassy at Constantinople 1660–1672*. English Historical Review, 1925. (40.) 533–561. – BENNA, A. H., *Doppelspionage im Türkenjahr 1683*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, 1965. 17/18. 1–23. – KÓPÉCZI Béla, *„Magyarország a kereszténység ellensége”*. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp., 1976. – VOCELKA, Karl, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*. Wien, 1981. – Van der WEE, Herman, *La révolution monétaire des Pays-Bas à l'époque moderne*. Előadás, ELTE BTK Atelier, 1995.

lyásolni a nehezen meghatározható közeget, a nyilvánosságot, bábáskodni a nagyreményű újszülött bölcsője felett, amelynek neve közvélemény. Bizalmas tudósítások, kémjelentések, titkos tanácskozások, fiktív és valóságos levelek, uralkodói rendeletek jutnak összekeveredve és gyorsan nyilvánossághoz. Álhírek kapnak lábra és szóródnak szét szemfüles és gátlástalan bértollnokok segítségével Európa minden nagyvárosában. Régóta érték a gyors értesültség, most pedig különleges jelentőséget kap a pontos és jó tájékozottság.

A követségek nem hagyatkozhatnak csupán diplomáciai összköttetéseikre, fizetett hírközlőket alkalmaznak, a jelentéseikbe bemásolnak nyomtatásban megjelent dokumentumokat, vagy egyszerűen csatolják szövegükhöz az újságlapokat. A követi elszámolásokban tetemes tétel a röpiratok, Zeitungok, Newsletterek ára. Előfordul, hogy a hírt a követségi titkárok újságokból összegezik, majd a követ jelentéséből kerül vissza a nyomtatott lapra, hogy azután lefordítva különböző nyelveken lásson napvilágot, s naplók és könyvek lapjain folytassa életét.⁵⁰

A politikai harcok új és hatásos láthatatlan hadserege lesz a röpiratírók széles köre, és kimeríthetetlen muníció az információ és a propaganda anyaga. Forma, műfaj és tartalom tekintetében mérhetetlen a változatosság, aszerint hogy milyen célt és milyen közönséget szolgál. Kezd kettéválni a populáris és az elit tájékoztatás. Számítanak a nőkre, a szalonok hölgyeire. El kell látniuk a londoni kávéházak közönségét.⁵¹ Érdekesítő részletek dúsítják fel az újságokat. Kelendő lesz a személyes élmény s a politikai prognózis a különböző műfajokban.

A tájékoztatás új rendszere frissen felhasználja a vizuális kultúra régi hagyományait és gyökeresen átalakítja. Beszélő képek igazítják el az érdeklődőt, képtablók tudósítanak az események hierarchiájáról, mert a lap közepén látható a legfontosabb esemény, s a kevésbé jelentősek szegélysorokba rendezve veszik körül. Várostromok, csaták, kivégzések és uralkodói esküvők híreivel szolgáló röplapok illusztrációiból az írástudatlan is tájékozódhat. Képes röplapok és képűjságok jelennek meg a városházak kapuin, a postaállomásokon, a könyvkereskedésekben. A térképek ábráikkal, az úgynevezett „beszélő térképek” a földrajzi viszonyokon kívül a világ eseményeiről is tájékoztatnak. Vásári ponyván és könyvesboltok pulthain együtt jelennek meg uralkodók és királynék, török basák, zsoldoskapitányok, gúnyrajzok, dicsőítő kompozíciók, hadijelentések és a jövőt jósoló csodás jelek lenyomatai. Kézről kézre járnak fontos személyiségek képei. Az elérhetetlen távolságokban élő uralkodók metszeteiken megvásárolhatók, hazavihetők, és falra akaszva, mint jelenlévők nézhetik a családi élet mindennapjait. Zrínyi talán az első magyar, akinek valóságos vagy képzelt vonásaival egész Európa egycsapásra megismerkedik.⁵² Megjelennek az új világképpel az univerzum ábrázolásai. Magasabb szinten képi megfelelői az elit filozófiai képzeteknek. Emblémények, szimbólumok, allegóriák, toposzok elvont eszméket, gondolatformákat,

⁵⁰ BLEYER, Jakab, *Adalék Zrínyi Miklós udvara jellemzéséhez és Zrínyi-Újvár történetéhez*. Századok, 1900. 221–227. – BENE S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 226–227. – BENE S., *A Zrínyi-fivérek az Ismeretlenek Akadémiáján*, i. m. – G. ETÉNYI NÓRA, *A közvéleményformálás eszközei az 1663–1664. évi háború idején – Egy Zrínyi-kártyajátéktól Esterházy Pál „Mars Hungaricus”-áig*, i. m. 65–68.

⁵¹ BENE Sándor hozzászólása a február 8-i előadáshoz. – Samuel Pepys naplójából a kávéházi híreket is idézi PÉTER K., i. m. 28. – GÖMÖRI Gy., *Adalékok*, i. m. 66–67. – Vö.: *Samuel Pepys naplója*. Vál. SZOBOTKA Tibor, ford. RUTTKAY Kálmán. Bp., 1961. 165., 167., 179–180.

⁵² CENNERNÉ WILHELMB Gizella, *A londoni Zrínyi-portré és ikonográfiai rokonsága*. In *Zrínyi angol életrajza*, 369–390. – GÖMÖRI Gy., *Adalékok*, i. m. 84., 95.

szokásszerűvé vált asszociációkat közvetítenek. A kiváló személyiségek ábrázolásának megszabott koreográfiája van. Szigorú követelmény, hogy a hőst topozok, gondolati formák, sémák páncélatában ábrázolják. A személyiség eredetisége kevésbé érvényesül.⁵³ Ugyanakkor a toposzok egyfajta normarendszert is megtestesítenek, az antikvitás és a kereszténység közös érték kategóriáiban. A humanista mitológikus toposzrendszer szabályok szerint működik, és jelentős és jól körülhatárolható tartalmat hordoz. Többek között a „Mars”, a „Hercules”, a „Főnix” mint minősítő képzet végig a 17. század folyamán egyaránt jelen van prózában és versben, metszetek és festmények sokaságán. Európa minden szegletében egyformán érthető.⁵⁴ Zrínyi angol életrajzára azonban sem a hírlevelek, sem a dicsőítő röplapok frazeológiája nem jellemző, írója vagy írói nem használták a közismert toposzokat. Viszont a hírek és a propagandaanyagok nem élnek a Zrínyi-életrajzhoz hasonló, Európa jövőjére utaló megfogalmazásokkal.

Zrínyi híre tehát az információk tömegéből, a nyilvánosság rendkívül tagolt és már normákkal szabályozott rendszeréből kitorve sajátos minősítést nyert, feltűnően szokatlan koncepciót hordozva.

Magyarország nemzetközi híre az 1650-es években és kivált az 1660-as évek elején kedvezőnek aligha mondható. Bár a Bécsben élő és magyarországi informátorokkal dolgozó, az országgyűléseken is rendszeresen megjelenő diplomaták és tudósítók igyekeznek tárgyyszerű információt nyújtani és minden beszerezhető dokumentumot elküldeni kormányaiknak.⁵⁵ A 17. századi Magyarország tájékoztatási rendszere még feltárássra vár. Úgy tűnik, hogy egyenetlen, esetleges, nincs kiegyensúlyozott folyamatosság, hadieseményekhez és országgyűlésekhez kapcsolódik, a Habsburg politika függvényében. Visszatérő témák, hogy a magyarok és németek gyűlölik egymást, a vallási ellentétek megoldhatatlanok, a magyar politikai elit tagjait csoportok kötik le, s a protestánsok könnyen engednek a vallásuk szabad gyakorlását biztosító török csábításainak. Ugyanakkor részletesen írnak Magyarország gazdasági értékeiről: a gazdag rézbányákról, az ízletes halakkal teli folyókról, a juhok sokaságáról, a gyapjúról és a városokat és a hegyvidéket összekötő kereskedelemről.

A diplomáciai jelentésekre jellemző Alvisé Molin tájékoztatása. Velence bécsi követe saját bevallása szerint sokszor beszélget Zrínyivel – ennek ellenére 1661. szeptember 27-i jelentése sötét képet fest a magyar főméltóságokról. A magyarok lelkesen hoznak országgyűlési törvényeket csak azért, hogy azután féltelenül megszegjék azokat. Ha azt mondjuk róluk – írja Molin –, hogy szívesen eresztenék a császár előszobájáig a törököt, akkor még nem a legőszintébb és legvakmerőbb gondolataikat közölnénk. Rendetlenségük miatt szegény és gyenge az ország, miközben a természet országukat hallatlanul gazdag kincsekkel ajándékozta meg. Erősebb közöttük a gyűlölködés, mint a közjó buzgó szolgálata. Így a nádor és az

⁵³ TARNAI Andor, *A toposzkutatás kérdéseihez*. Literatura, 1975. (II.) 66–73. – BORZÁK István, *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon*. Bp., 1984. – KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században*. In *Pallas magyar ivadékai*. Bp., 1985.

⁵⁴ KIRÁLY Erzsébet, *Az európai keresztény hős mítosza*. In *Zrínyi Miklós emlékezete*. Szerkesztette LACZKÓ András. 1961. 31–37. – BENE S., *Zrínyi mint „Magyar Mars”*, i. m. 388–403.

⁵⁵ FIEDLER Josef, *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im Siebzehnten Jahrhundert*. Fontes Rerum Austriacarum, II/XVI. 1–2. Wien, 1866. – HECKENAST Gusztáv, *Bécsi svéd követei jelentések, 1652–1662*. Történelmi Szemle, 1983. 205–222. – Nagy irodalommal: HILLER István, *Palatin Nicolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1635*. Wien, Böhlau Verlag, 1992.

érsek ellenségei lévén, az egyik az aranygyapjas rendre, a másik a bíbornokságra vágyódott, amit el is értek. Nádasdy gróf az államtanácsba egyengeti magának az utat, és ellensége gróf Zrínyi Miklósnak, ki hasonló célra tör. Mindannyian az udvarral szemben nagyravágyóak, maguk között, gyűlölettel elvakítva nem törődnek a haza romlásával, csak saját hasznukat láthassák.⁵⁶

Montecuccoli röpirata az 1662. évi hadjáratának kudarcát a magyarok rendetlenségével és gyávagságával magyarázta. Ezzel szemben a francia propaganda a Habsburg-kormányzat felelősségéről beszélt. Wesselényi nádor kitüntetése az aranygyapjas renddel elismerés a török ellen harcoló Magyarországnak, Zrínyi válasza Montecuccoli röpiratára szenvedélyes tanúságtétel a magyarok törökellenes harcairól és súlyos helyzetéről. Érsekújvár ostroma és feladása óriási nemzetközi visszhangot keltett, s a bűnbakok a magyarok lesznek. A *Short Relation* is azt írja, hogy Érsekújvár arulás miatt, a „magyarok szégyenére” veszett el.⁵⁷

A főméltóság-viselők és az udvar ellentétei, a belső harcok, vallási küzdelmek, török kapcsolatok, hódolási szándékok visszatérő témák a követjelentésekben és átszivárognak a röpiratokba. Gyakoriak a hiányos értesülések, tévedések, a tendenciózus torzítások. A követek igyekeznek minél több hírt összegyűjteni, hogy hangsúlyozzák a maguk jelentőségét, és gyakran kerülnek különböző érdekkörök befolyása alá. Ugyanakkor Alvise Molin velencei követ például világosan átlátta Magyarország és Erdély súlyos helyzetét, az udvar bizalmatlan és határozatlan politikáját a török kérdésben, s a háborúra elszánt magyar főméltóságokkal csak úgy tárgyalhatott, „ha leplezni tudtuk ezeket a kapcsolatokat az éjszakai sötétséggel”, és kritikája a Habsburg kormányzatot s államférfiait sem kíméli. Ugyanaz az író, minden bizonnyal Giovanni Sagredo, aki elítéli Forgách Ádámot, gúnyosan szól Wesselényi nádorrról, és keményen bírálja Porcia herceget is. Egész Európában úgy vélekednek Lipót császár teljhatalmú tanácsosáról – írja –, hogy a kereszténységnek mérhetetlen károkat okoz, nagyon öreg, de a politikában zöldfülű. Bécsben a mindenütt kiragasztott paszkvillusok „igen csúful beszélnek róla”. Montecuccolit szerinte a vagyonszerzés foglalkoztatja, Sinzendorf, az Udvari Kamara elnöke és Lobkowitz, a Haditanács elnöke sikkasztással vádolják egymást. Velence érdeke, hogy mielőbb megtámadják a törököket, követei részben magukat is mentik, ha minél drámaibban ecsetelik a halogatás okozóit. Sagredo azt írja, hogy Magyarorszáért, éppen rossz híre miatt, egy lyukas garast sem ad senki: „A jó öreg nádor azonban hiába sír a mindenki által lenézett és megvetett Pannónia sírján, s hiába próbál bárki is Magyarország rothadó teteme iránt tiszteletet ébreszteni, nem gyógyfűvek, hanem erős kéz és a jól élesített acél, hadvezérek és államférfiak csodával határos tettei kellene, hogy újra életre keljen.”⁵⁸

Zrínyi véleménye sem alakult kedvezőbben önmagukról, és tudatában volt Magyarország nemzetközi rossz hírének: „mi, az kik erre az csúfra, az melyben vagyunk, Európának magunk tunyaságával adtunk okot; mi az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon gyűlöljük...” Az *Aphorismák* első sza-

⁵⁶ FIEDLER, J., i. m. II. 78–79.

⁵⁷ G. ETÉNYI Nóra, *A XVII. századi közvélemény és propaganda Érsekújvár 1663. évi ostroma alapján*. Szakdolgozat. ELTE, 1993. „Forgách gróf, aki legalább annyira becsvágyó és óvatlan, mint amennyire vállalkozásaiban szerencsétlen... minden tájékozódás nélkül lecsapott a törökre, olyan hallatlan önbizalommal, mintha fejére került volna a babérkoszorú.” *A mai Mars*, 343., 350. – *Zrínyi angol életrajza*, 348.

⁵⁸ *A mai Mars*, 361–365., 355. – Molin véleményét idézi: JÁSZAY M., *Velence és Magyarország*, i. m. 294–296.

kasza a „Fama”. Ha valakinek jó híre kel, „nehezen veti le magáról”, miként a rossz hír is sokáig rajta marad a vitében. „Fama geruntur bella” – figyelmeztet, és a hír természetét, szerkezetét vizsgálva írja: „A jó hír olyan, mint a vaslánc, amely nem egy karikából lészen meg, sem háromból, sem tízből, hanem sokból.” Idézi Tacitust: a rómaiak, mivelhogy kisebbségek az ő hírekben, „nem akarának nyugodni, míg talpra nem állították híreket”. Mit tett, hogy a magyarság híret „talpra állítsa”? Egyik legszemélyesebb alapelve a nyilvánosság. Milyen forrásokból tájékozódott ez szinte naprakészen az európai eseményekről? Hogyan működött a csáktornyai kancellária, a báni hivatal és kémhálózata a török területeken? Széleskörű tájékoztató hálózattal dolgozott, bőségesen élt a propaganda eszközeivel.⁵⁹ A mozgalom kulcsszemélyiségei, mint Wesselényi nádor, Lippay érsek, Nádasdy országbíró, Zrínyi Péter és Vitnyédy István a lehetőséghez képest ugyan csak begyűjtöttek és kölcsönösen tovább adtak egymásnak minden hírt. Ugyanakkor létkérdésnek tekintették, hogy az országról minden tájékoztatást megkapjon a külföldi világ. Zrínyi európai jelentőségének megfogalmazása azonban nem származhatott Magyarországról.

A Szigetvár védőiért annakidején imahadjárral vezeklő Európában Zrínyi neve a 17. század közepén nem csegett ismeretlenül. Péter öccsével együtt vívott határmenti harcaira egészen korán felfigyeltek. Haditetteik híre az 1640-es évek végétől a velencei–török háború visszhangjával együtt növekedett.

Az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen Zrínyi beszédet mondott az állam kormányzásáról, a nádorválasztás kapcsán a király és a főméltóságok viszonyáról, s úgy látszik, nagy feltűnést kelthetett, mert a Bécsbe akkreditált követek több-kevesebb részletességgel mind beszámoltak róla. Zrínyi, a politikus híre talán most jut először túl az országhatárokon. II. Rákóczi György török háborúja, majd Várad eleste természetszerűleg nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, s nyilvánvaló lett, hogy Zrínyi személye komoly tényező a törökkel szemben.

1660-tól két új fejlemény figyelhető meg a nemzetközi híranyagban. Zrínyiújvár azonnal feltűnést kelt, hamarosan nyilvánvaló lesz, hogy casus belli. A Porta kész hadat indítani, ha nem rombolják le. A várral együtt megjelenik Zrínyi képmása és haditetteinek lajstroma is. Giovanni Chiaromanni, Firenze bécsi követe például 1662 májusában három alkalommal ír részletesen Zrínyiújvárról: a Porta ragaszkodik hozzá, hogy lerombolják. Majd a konstantinápolyi rezidens jelentésére hivatkozva közli, hogy azért kell lebontani, mert szultáni területen áll. A kanizsai őrseget pedig felkészítették, hogy megtámadják a várat. Végül pedig Zrínyi személyes nyilatkozatáról számol be: együtt ebédeltek, és a bán hosszan beszélt a várról, kijelentvén, nem áll szándékában lerombolni.⁶⁰

Zrínyi politikai mozgalmáról ugyancsak az 1660-as évek elején tűnnek fel utalások a nemzetközi híranyagban. Egyre gyakrabban jelenik meg a nádor, az országbíró, az érsek neve, és rövid tájékoztatás Zrínyi határmenti harcairól. Semmi

⁵⁹ Zrínyi levele ismeretlennek, Csáktornya, 1663. május 2. – *Aphorismák. Zrínyi Miklós összes művei.* Sajtó alá rendezte KLANICZAY Tibor–CSAPODY Csaba. Bp., 1958. 1. köt. 467–468., 2. köt. 328. – KLANICZAY, Zrínyi Miklós, i. m. 698–699., 774–777. – BENE S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 227–229.

⁶⁰ *Recht-Eigentlicher Abriss der Neu-aufgebauten Ungarischen Gräntz-Vestung / Neu-Serinwar...* H. n., é. n. App. H. 373. – Bécs 1662. május 6., május 24. Pozsony, május 31. Archivio di Stato di Firenze (ASF) Mediceo del Principato 4404. Giovanni Chiaromanni rezidens jelentései Bali Gondí Toszkána külügyekkel foglalkozó államtitkárának. (Filler István kutatásából.)

jele azonban, hogy az európai nagypolitikát összekapcsolnák Magyarországgal. Legfeljebb az oliviai béke, a Rajnai Szövetség szervezkedése és az oszmánok háborús előkészületei utalnak közvetve a magyarországi válságos helyzetre. A magyar tanácsosok grazi előterjesztése 1660 őszén és *Opiniója* Porcia herceg 1661. januári tanácsülésén viszonylag nagyobb érdeklődést kelt, főleg azt méltányolják, hogy a világi és egyházi főméltóságok között egyetértés jött létre, de Zrínyi nevét nem emelik ki.⁶¹ Annál feltűnőbb, hogy a magyarországi viszonyokról különösen jól tájékozott firenzei követ az 1662. évi országgyűlésről írva felfigyel Zrínyi politikai tekintélyére: a Pozsonyban összegyűlt magyar rendek nemzeti parancsnokot (capo Nationale) akarnak választani, s úgy tűnik, legtöbbször a horvát bánt, Zrínyi Miklós grófot szeretnék ebben a tisztségben látni. A háborút főleg a nemesség követeli, őket pedig a nádor és Zrínyi biztatja. Bizonyosan nem tudjuk, hogy még csupán Erdélyt terveznek megsegíteni, vagy elébe vágva a nagyvezír elképzeléseinek, már a török hadi készületeit szeretnék megelőzni. Az indok Chiaromanni szerint még a régi: különben Erdély elvesz, s akkor a királyság is a barbárok szolgáására jut.⁶² Hasonló részletességgel tudósítja János Fülöp mainzi érseket Pozsonyból megbízottja, Wilderich von Waldendorf, s jelentéséből egyértelműen kiderül, úgy látja, hogy a nemesség Zrínyibe vetett bizalma a Montecuccoli kudarc miatt érzett elkeseredéssel van összefüggésben.⁶³

Nagy óvatossággal annyi állapítható meg mindebből, hogy a követségi jelentések, újságok és röpiratok tanúsága szerint Zrínyi iránt 1660–1661 óta növekszik a nemzetközi érdeklődés. Majd elég gyorsan túlfut a sikeres csapatvezéreknek, vagy a Magyar Királyság rendi főméltóságainak, így a horvát bánoknak is mindig kijáró hagyományos figyelem fokán. Viszont Zrínyi szerepét behatárolt, szűk területen, jól kirajzolódó összefüggésrendszerben fogalmazzák meg: a természet szerint való ellenség, a török, a Habsburg császár és magyar király, s végül Magyarország és Erdély viszonylataiban. Méltatják Zrínyit sikeres haditetteiért, de nem találtam nyomát, hogy európai nagyságrendű politikusként foglalkoznának vele.

1663 minőségi változást hozott, bár pontosan még senki nem vette számba, hány röpirat, hírlevél, Zeitung, Newsletter, Relatio, Gazette közöl híreket a magyarországi hadműveletekről és Zrínyi harcairól.⁶⁴ A német nyelvterületen megjelent röplapok és Zeitungok minden hadieseményről írnak, Zrínyi harcairól naprakészen tudósítanak, s minden mozdulatát figyelemmel kísérik.⁶⁵ Nyilvánosságot kapnak 1663 őszének súlyos politikai kérdései. Sokat foglalkoznak a császári udvar és a magyarok ellentéteivel, észreveszik és bőségesen írnak róla, hogy a török propaganda kihasználja a protestánsok sérelmeit, és vallásszabadságot ígérve próbálja a maga oldalára vonni őket. Megírják, hogy a nádor beteg, alkalmatlan a hadvezetésre. Megfigyelhető Zrínyi török elleni katonai sikereinek történelmi

⁶¹ Molin, 1661. január 1-jei, 8-ai, 15-ei jelentései. FRIBRAM, Alfred Francis, *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*. Wien, 1901. 189–191.

⁶² Chiaromanni Bali Gondinak, Pozsony, 1662. május 31. AStF, Mediceo del Principato, 4044.

⁶³ Wilderich von Waldendorf János Fülöpnek, Pozsony, 1662. május 10. és augusztus 16. ÖStA, MEA, RtgA Fasc. 211., fol. 59–60., 81.

⁶⁴ PÉTER K., *Zrínyi Miklós angol rajongói*, i. m. 35. – G. ETÉNYI N., *A közvéleményformálás*, i. m. 65–67.

⁶⁵ Zrínyiujvár, 1663. augusztus 13. App. H. 875. – Vizvár, október 10. App. H. 865. – Mura menti győzelem, november 27. App. H. 878. Vö. G. ETÉNYI N., *A közvéleményformálás*, i. m. 123–126.

legitimációja, a szigetvári Zrínyi Miklós példája, és megjelenik a szigetvári védelem történetének új kiadása, egy aktualizáló ének szövegével együtt.⁶⁶

Ugyanakkor Köprülü Ahmed nagyvezír hódoltató terve nyomán ellenőrizetlen hírek terjednek, például, hogy Zrínyi tárgyal a törökkel.⁶⁷ Jeucourt, a francia kormány követe ugyancsak közöl Zrínyit hátrányosan érintő információkat. 1663. november 21-i jelentésében azt írja, mintha Zrínyi kijelentette volna, hogy a nemesek szívesen választanák XIV. Lajost magyar királlyá. A hír téves, még utalás szintjén sem került elő hasonló az áttekintett egykorú magyarországi iratanyagból, vagy a Zrínyi mozgalmához tartozó főurak és várkapitányok levelezéséből. Viszont az ilyesfajta hírek egyoldalúan terhelhetik Zrínyi nemzetközi megítélését.⁶⁸

Zrínyi népszerűségében minőségi változást az 1663. szeptemberi vati hadimustra és az a tény hozott, hogy Lipót császár kinevezte a magyar csapatok fővezérévé. A nemzetközi propaganda és a hírlevelek ettől kezdve megkülönböztetett figyelemmel foglalkoznak a horvát bán minden mozdulatával, de összeurópai politikai jelentőségéről ezután sincs szó sehol. Még inkább figyelmet érdemel, hogy a francia és az olasz propaganda is a hagyományos katonai és Habsburg–magyar–török relációk körében mozog. Természetes, hogy az uralkodók és a reprezentációjukra sokat adó német fejdelemek hívei nevezhették Zrínyit, mint ahogy nevezték is, a kereszténység bajnokának, hősnek és vitéz Marsnak, de aligha írhatták róla, hogy ő az, akinek kezén fordul meg Európa sorsa, vagy hogy ő lenne Európa megmentője. Az uralkodók propagandaköreit tehát ki kell zárunk, ha a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* lapjain megjelenő európai államférfi Zrínyi megfogalmazóját keressük.

A vizsgálatok már kimutatták, hogy a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* néhány részlete többé-kevésbé átvétel 1663-ban és 1664 legelején megjelent angol munkákból, és a nyomdász is azonos.⁶⁹ Különös, hogy ezekben a művekben mindenütt feltűnnek Közép-Európa körvonalai. Elárulják a művek anonim szerzője vagy szerzői különleges érdeklődését, hogy látóköriükbe mindig bevonják Morvaországot, Csehországot és Sziléziát.

Az 1663 őszen imprimált és 1664 legelején megjelent mű már a címével is jelzi, hogy nem csupán Magyarországra tekint: *A Short Relation of the Rise and Progress*

⁶⁶ Etzliche, zu feremerer Nachdencken movirte Politische und Historische Discursen... Wittenberg, 1663. App. H. 2063. – Jährige Relation Von dem tapffren Ritter, dem Alten Grafen Niclas von Serin, wie derselbe Anno 1566. vom Türckischen Käyser Solymanno in der Vestung Sigeth hart belagert, erschlagen und der Ort erobert worden. Neu auffgelegt Anno 1663. App. H. 2065.

⁶⁷ „Verdacht der Minister gegen Nikolaus Zrínyi und seinen Bruder Peter, dass sie mit Türken Verbindung und Nikolaus nach dem Beispiele Bethlen Gabors sich zum Könige machen will. N. möchte nicht an ihre Untreue glauben, weiss aber, dass sie unzufrieden mit dem Wiener Hofe.“ Franz Paul Lisola, Wien, 1663. júl. 21. In LEVINSON, Artur, *Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657–1669)*. Archiv für österreichische Geschichte. Wien, 1913. 362. – Mindezzel részletesen foglalkozom *Apafi – Zrínyi – Comenius* című, sajtó alatt lévő tanulmányomban.

⁶⁸ Jeucourt, Bécs, 1663. nov. 21., Tome d’Autriche t. 18. 441. – Vö. BIRÓ P., *A Francia Külügyi Levéltár Zrínyi-iratai*, i. m. 67–68., 89.

⁶⁹ *A New Survey of the Turkish Empire*: BUKOVSKY Andrea, *Zrínyi angol életrajza*, 21–22. – *A Short Relation of the Rise and Progress of the Turkish Warrs...*, RAB Andrea, uo. 433–435. – GÖMÖRI Gy., *Adalékok*, i. m. 69–70.

of the Turkish Warrs in Hungaria, Austria, Moravia, Silesia and Bohemia. Hírszerkezetét vizsgálva szembevetendő, hogy terjedelmileg, a helyi események leírásában a morvaországi eseményeket részesíti előnyben, és igen sok szemtanút szólaltat meg.⁷⁰

Morvaország 1663. szeptember 3-i pusztulásáról ez az egyik legrészletesebb korabeli beszámoló.⁷¹ Szól az üstökösről és arról, hogy az olműtzi jezsuiták miként értelmezték ezt Morvaország veszedelmét jelentő égi jelnek. Megírja *A Short Relation* ismeretlen szerzője, hogy a pusztulás előjeleként a Selmecebányától egy mérföldre született koca szörny „fején egy nagy tollbokréta-szerű csokor volt, tökéletesen olyan divatú, mint amilyent Morvaországban és Magyarországon a büszke hölgyek abban az évben hordtak...” Tudja, hogy 15 000 lovas tatár és 40 000 török özönlötte el Morvaországot, „felégették Passing, Thouron, Moron és Vrystalein szépséges városait és Morvaországban több mint hatvan várat és falvat, darabokra szabdaltván sok öregembert és kisgyermeket, sokezer fiatal férfit és nőt pedig rabságba hurcolván”. Helyszíni tudósítás benyomását keltve közli, hogy rengetegen menekültek Bécsbe, de a szekerek, kordék, lovak, emberek tömege alatt a kapuhíd leszakadt. Az egyik menekülő pedig a következőket mondta el: „az út mentén idős férfiakat, asszonyokat, urakat és másokat látott, akiket darabokra szabdaltak és meztelenre vetkőztettek”. Szemtanú közlésére vallanak a következő részletek: „látták Mapagelo Brokowitzot és Ostrowat lángokba állni”, „Brünnbe jöttek”, „Prágától egy mérföldre a tatárok egy csapata behatolt az apácák kolostorába, alaposan kifosztotta, az apácák nagy részét magával vitte, s néhányuk mellét levágta. Egy angol gróf, aki épp az asztalnál ült, az ablakon ugrott ki és így szökött el.” Lehet, hogy a kolostorból az ablakon menekülő angol gróf ugyanolyan írói fogás, mint a lovaik fogait vizsgáló hollandok emlegetése, hogy érzékeltesék a rabpiacokon a keresztény foglyok értékét fogazatuk alapján eldöntő törökök barbárságát.⁷² Nem vették azonban még számba a kutatók a térségben, Bécsben, Prágában és Magyarországon megforduló angolokat. Mindenesetre feltűnő, hogy az *A Short Relation* szerzője mennyi részletet közöl Morvaországról. Hasonló figyelhető meg az *A Brief Accompt of the Turks Late Expedition* lapjain, páratlan érzelmi erővel írva a lakosság szenvedéseiről.⁷³ „Szilézia kifosztatott, Morvaország sivárrá tétetett” – olvasható a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* helyzetelemzésében.⁷⁴ Hasonlóan közös témája minden Zrínyivel foglalkozó angol írásnak a regensburgi birodalmi gyűlés.

⁷⁰ *A Short Relation of the Rise and Progress of the Turkish Warrs in Hungaria, Austria, Moravia, Silesia and Bohemia*. London, 1663. (App. H. 2067.) – Rövid beszámoló a török háborúk megindulásáról és előmeneteléről Magyarországon, Ausztriában, Morvaországban, Sziléziában és Csehországban az 1359. évtől az 1663. év végéig. Kiegészítéssel. Fordította RAB Andrea. A jegyzeteket írta KOVÁCS Sándor Iván. In Zrínyi angol életrajza, 346., 444–445. – Vö. PÉTER K., i. m. 42.

⁷¹ Irodalommal: Georg KRAUS, *Erdélyi krónika 1608–1665*. VOGEL Sándor fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel. Bp., 1994. 568–569., 703/681. – A védelem megszervezéséről az 1663. szeptember 27-i alsó-szászországi rendi gyűlés döntése, II. János György válszófejedelem javaslata és a katonaaállítás rendje: Lipcse, 1663. október 10. ÖStA, MEA, Militaria, 36. Fasc. 15.

⁷² Rövid beszámoló, i. h. 346–347.

⁷³ *A Brief Accompt of the Turks Late Expedition, Against the Kingdom of Hungary, Transylvania, and the Hereditary Countries of the Emperour*. By Richard Hodgkinson and Thomas Mab. London, 1663. Apponyi H. 866., 19.

⁷⁴ Zrínyi angol életrajza, 86. – „Silesia is wasted, Moravia is made desolated...” *The Conduct and Character*, 27.

A Zrínyit Kasztrióta Györgyhöz hasonlító sorait János Fülöp 1664. január 22-én küldte el Regensburgból Csáktornyára. Négy napra azután, hogy Lipót lefújta a téli hadjáratot, a Rajnai Szövetség elnöke, valószínűleg Zrínyi és Hohenlohe január 11-én kelt levelére⁷⁵ válaszolt. Eredetije a Zrínyi-levéltárral együtt eltűnt vagy lappang, Forstall Márk valószínűleg ismerte, tudhatott róla Kéry János is. Fogalmazványát a mainzi érseki levéltár őrizte meg. János Fülöp hangsúlyozza Zrínyi nagyszerű katonai erényeit és hadvezéri képességeit, bízik benne, hogy a szövetségeseikkel egyesítve saját seregeit, az egész kereszténység igen nagy hasznára és javára legyőzi majd a török császár seregét Kasztrióta módjára.⁷⁶

A Zrínyi–Kasztrióta párhuzam tudomásom szerint a korabeli forrásanyagban a téli hadjárat előtt másutt nem fordul elő. Lehetséges tehát, hogy az angol Zrínyikötet harmadik fejezete, a *The Life and Actions of George Castriot Sirnamed Scanderbeg, the other Champion of Christendome* János Fülöp elképzelésére vezethető vissza. Anál is inkább, mert – amint ez nyilvánvaló – a kötetet még a téli hadjárat befejezése előtt állították össze, illetve írták meg. Kézenfekvő tehát a kérdés: vajon nem János Fülöp vagy köre kapcsolta össze Zrínyi jelentőségét Európa jövőjével?

1664 telén Regensburg a világ közepe. Mintha egész Európa itt adna találkozót. Itt van Lipót császáron és János Fülöpön kívül Porcia herceg, a strassburgi püspök, a lotharingiai herceg, s megjelentek a választófejedelmek is, csaknem hiánytalanul. Diplomatajával vagy referenseivel számos ország képviselteti magát. Jelen van Franz von Lisola császári „mesterdiplomata”, Carafa pápai nuncius, Robert Gravel abbé, a francia követ, Archinto gróf, a spanyol követ, Antonio Negri, Velence képviselője és Giovanni Chiaromanni lovag, a toscanai nagyherceg bécsi rezidense.⁷⁷ Eljött Regensburgba a magyar király kancellárja, Szelepcsényi György, útban van Báthory Zsófia jezsuita megbízottja, Kiss Imre, Wesselényi nádor követe, Bory Mihály, az evangélikus táblai bíró, s jönnek a magyarországi városok és vármegyék követei. Regensburgban van Moro István kereskedő, Zrínyi velenicei megbízottja, s ide érkezik majd hadmérnöke, Wasenhofen. A téli hadjárat sikerének hírével és propagandaanyagával Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc február 12-én vagy az azt megelőző héten fut be.⁷⁸

Regensburgban az év első heteiben rendkívül zaklatott és ideges a hangulat, amennyire a rendelkezésünkre álló anyagból megállapítható. Elhúzódó tárgyalások, szűkös pénzbeli és kelleetlen katonai ajánlatok, s az oszmán támadási tervek hírei miatt bizonytalanság és türelmetlenség jellemzi a légkört. Spanyolország és Dánia nem ad semmi támogatást, katonai haderő kiállítását egyelőre sem a pápa, sem az itáliai fejedelmek nem vállalták, csak pénzsegélyt ajánlottak, XIV. Lajos pedig még nem adott Lipótnak választ. Anglia és Hollandia látszólag rendületle-

⁷⁵ Forrásokkal: R. VÁRKONYI, *Török világ*, i. m. 54–55. Zrínyi János Fülöpnek, Csáktornya, 1664. január 11. ÖStA, MEA, Rtg. Fasc. 219. T. 7. No. 142.

⁷⁶ „Totus sane orbis Christianus aliquod adhuc prisci Castriotae instar in Vestra Excellentia veneratur.” János Fülöp Zrínyi Miklósnak, Regensburg, 1664. január 22. ÖStA, MEA, Rtg. Fasc. 219. fol. 21–22. – Széchy Károly Forstall Márkra hivatkozva úgy tudja, hogy János Fülöp az eszéki híd felégetése, a téli hadjárat győzelmes befejezése után nevezte Zrínyit új Castriotának. SZÉCHY K., *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*, i. m. V. 80. Ezt vette át a szakirodalom. Vö. KLANICZAY T., *Zrínyi Miklós*, i. m. 778.

⁷⁷ R. VÁRKONYI Á., *Törökvilág és magyar külpolitika*, i. m. 33. – BENE S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 227. kkl.

⁷⁸ Chiaromanni február 12-én jelenti Regensburgból, hogy Zrínyi Péter megérkezett. ASzF MP 4404. Vö. BENE S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 231.

nül semleges. De a hamburgi angol rezidens jelentései a változás előjeleit érzékel-
tetik. Swann már 1663 elején, hivatkozva a Winchelsea konstantinápolyi követnek
küldött gyorsutasításra, rezidensnél szokatlan módon, minden kertelés nélkül
tudni szeretné, hogy Anglia nem akar-e szakítani a Portával az Algériát ért kalóz-
támadás miatt. S bár feladata szerint a kereskedelmi kapcsolatokra kell figyel-
nie, 1664 januárjában és februárjában részletesen közvetíti a regensburgi gyűlés
híreit.⁷⁹

Regensburgban jól tudják, hogy készül és megindul Zrínyiék nagy vállalkozá-
sa. Bécsből Jeucourt már január 2-án, grazi hírforrásra hivatkozva közli, hogy
Zrínyi jelentős vállalkozást indít, és gróf Hohenlohe a csapataival csatlakozik hoz-
zá. Chiaromanni január 15-én kelt jelentése szerint pedig már eljutott Regensburg-
ba a hír, hogy a szultán nagy sereggel készül Ausztria ellen, az oszmán haderő
egyik oszlopa majd a Duna mentén jön fel, és Morvaországot, Sziléziát, Csehor-
szágot pusztítja végig, a másik hadoszlop Zrínyiújvárat szándékozik lerombolni,
hogy Stájerországba törve délről fogja át a császárvárost.⁸⁰

Közben üstökös tartja izgalomban egész Európát. Az égi tűnemény német és
holland/angol bilingvis rölapok szerint Ausztriában és Stájerországban, Karin-
thiában tűnt fel. Radkersburg és Csáktornya(!) felett 1664. január 12. óta hajnali
két és három óra között látható, január 17. óta pedig Sziléziában és Morvaország-
ban is megfigyelik.⁸¹

Jeucourt Bécsből január 16-án tudósít Zrínyi csapatösszevonásairól, de Regens-
burgban a téli hadjárat tényleges megindulását január 22-én tudják meg, amint az
eddig ismert adatokból megállapítható. Chiaromanni tájékoztatása szerint egy
álló hétig semmi tudósítás nem érkezik, de jó jel, hogy a hírek késnek. Közben
álhírek kapnak lábra. Nem tudjuk, honnan származik Jeucourt rejtjeles közlése:
János Fülöp szakított Franciaországgal Lipót császár kedvéért, majd kiderül, hogy
az egészből egy szó sem igaz.

Február 5-től kezdve futnak be az első sikerek hírei a Dráva mellől, és február
12-én megérkezik Zrínyi Péter sógorával, az ifjú Frangepán Ferencsel. Swann, a
hamburgi angol rezidens a regensburgi gyűlés eseményeivel együtt jelenti a had-
járat híreit. „That fieldmarschal Count Nicolaus Zrinyi has taken Fünfkirchen” –
árulja el, hogy német hírforrásból dolgozott. Tudni véli, hogy a hadizsákmány
nagy és „he has also occupied Szeged”. A magyarországi helységek távoliak, és
Segesd helyett csúszott tolla „Szeged”-re.⁸² Megérkezik Wasenhofen, Zrínyi had-
mérnöke, kézzel kézre jár a hadjárat naplója. Firenze követének is sikerül hozzá-

⁷⁹ „wishes to know whether England will break with the Porte in Consequence to acts of Piracy
committed by Algerians.” William Sir Swann to Williamson, Hamburg, 1663. január 2/12. PRO, SP
82/10. fol. 163.

⁸⁰ Chiaromanni Bali Gondinak, Regensburg, 1664. jan. 15. AStF MP 4404. – Swann Williamsonnak,
Lübeck 1664. jan. 22/febr. 3. PRO, SP 82/10 fol. 166. – Bericht aus Constantinopel / Von 2. Februarii...
/ von des / Türkischen Tyrannen und Wi-/derchrissts verderblichem Anzug wider die Christenheit
blutdürftigem grausamen Vorhaben... 1664. Röpp. 640. – Relation, MNM TKCS 4683.

⁸¹ Abbildung des Neuen Comet und Wunder Stern... [Nürnberg] és londoni nyomdában Low-
Dutch szövegből fordítva: „Delineation Of a Marvellous New Blazing Star, Which appeared to Austria,
chiefly about Rackelsburg and Czakenthurn, been several mornings betwixt [!] two and three of the
Clock, from the 12th of January, 1664. to the amazement of the Beholders.” High-Dutch szövegből
fordítva: „to the terrour of the Beholders.” In HARMs, W. von (Hrsg.), *Die Sammlung der Herzog August
Bibliothek in Wolfenbüttel*. Tübingen, 1985. II. 399., 401. – Vö. KRAUS, i. m. 583.

⁸² Swann Williamsonnak, 1664. febr. 16., febr. 23. PRO, SP 82/10. fol. 168–169. – Winchelsea Henry
Bennetnek, Pera, 1664. március 8. PRO, SP 97/18. fol. 67–68.

jutnia, és február 26-án bemásolja jelentése mellé Zrínyi Babocsán, február 11-én kelt és a grazi Haditanácsnak küldött levelével együtt. További vizsgálatoknak kell majd tisztázni a téli hadjárat eddig ismert naplóinak, Zrínyi és Hohenlohe két, ugyancsak naplószerű jelentésének provenienciáját és egymáshoz való viszonyát.⁸³ Minket az érdekel, hogy a téli hadjárat híreit a különböző érdekcsoportok hogyan igyekeztek mielőbb megtudni, és hogyan, milyen hangsúlyokkal közvetítették. Német nyelvterületen, a Rajnai Szövetség érdekkörében természetesen a hadjárat Zrínyi és Hohenlohe közös fegyverténye.⁸⁴

A téli hadjárat hatása alig felmérhető. Több mint fél évszázad óta ez a kereszténység első nagy szárazföldi győztes vállalkozása a török ellen. A szövetség és a segélyek ügyét a győzelem átlendítette a holtpontra. Lipót császár és udvara elfelejtette, hogy Zrínyit megfosztották a magyar hadak fővezérségének tisztségétől. Gróf Peter Strozzi, a Párizsba küldött rendkívüli császári követ is közölheti, XIV. Lajos úgy döntött, megadja a kért segítyt.⁸⁵

Hálaadó körmenetek és díszbankettek azonban még nem teremtenek egyetértést. A vitás kérdések között, amelyekre itt nem térhetünk ki, a legfőbb: ki legyen a fővezér? A svéd Wrangel vagy a francia Turenne? Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem most jelenti be János Fülöpnek: csatlakozik a szövetséghez, és lépéseket tett a francia királynál, pályázik a hadvezéri posztra.⁸⁶ Montecuccoli természetesnek tekinti, hogy a fővezérség őt illeti meg. Viszont Puchheim alkalmatlannak itéli, külföldi hadvezér kinevezését javasolja, és Zrínyinek határmenti feladatokat szánna. Zrínyi elképzeléseit a fővezérségről öccsével Regensburgba, a császárhoz küldött *La verità Consigliera del Conte Nicolo di Sdrino sopra gl'emergenti della presente guerra Fra Sacra Maesta Cesarea et il Gran Turco* című memorandumában fejtette ki.⁸⁷ Részletesen elemzi a felmerülő jelöltek személyét, és miután politikai megfontolásból valamennyit elvetette, Lipót császárt javasolja a Birodalom fővezéri tisztségére. Ez kerül be az angol Zrínyi-életrajz második,

⁸³ RELATION, was massen durch Herrn Grafen Serini die Oerter in Nider-Hungarn Berzenche, Koppan, Seges, Babocza und Fünfkirchen den Türcken aberobert. M. Januaris A. 1664. App. H. 929. – Feldzugs-Journal... 1664. App. 904. – Kurzer und warhaffter Bericht... 1664. App. 912. — RELATION, Kurtze jedoch warhafft-verfasste, der sehr notablen und weit über ein hundert Jahr von den Christen wider den Erbfeind tentirter Entreprise und Anschlags, Welche Ihre Hochgräfliche Excellenz Herr Graf Wolff Julius zu Hohenlohe und Gleichen etc. Anno 1664 von dem 10., 20. Januarii bis auf den 6., 16 Februarii vorgenommen und glücklich effectuirt. – RELATION, Ausführliche und aller Umständen recht gründliche, vom Serinischen Feldzug in der Nider-Hungarischen Turkey, welcher gewähret vom 20./1 bis 18/2 App. H. 895. Vö.: WAGNER, G., *Türkenjahr, 1664.*, i. m. LVI-LVII. – G. ETÉNYI N., *A közvéleményformálás eszközei*, i. m. 67–68.

⁸⁴ Jeucourt Bécsből csak február 6-án jelentheti a sikereket Babócsa, Sziget, Pécs vonalán, és február 13-án még kénytelen jelezni, hogy amit 6-án írt, „még nincs megerősítve”; oka, hogy Zrínyi mélyen benyomult az ellenséges országba, ahonnan nem könnyű híreket kijuttatni. Jeucourt Bécsből Párizsba, 1664. február 13. BIRÓ P., *A Francia Kültügyi Levéltár Zrínyi-iratai*, i. m. 99–101.

⁸⁵ Lisola, Regensburg, 1664. január 15–február 12. LEVISON, A., i. m. 389–393. – PACHNER, Eggenstroff v., *Vollständige Sammlung aller von Anfang des noch fürwährenden Teutschen Reichstags de Anno 1663 bis anhero abgefassten Reich-Schlüsse*. Regensburg, 1740. – Intercessions-Schreiben, Allerunterhänigstes (13. April aus Regensburg). In SCHAUROTH, E. Ch. W. von, *Vollständige Sammlung der Conclusorum, Schreiben und anderen übrigen Verhandlungen des hochpreisslichen corporis evangelicorum*. Regensburg, 1751. B. II. 19. – Jeucourt jelentései, Bécs, 1664. január 2–február 13. BIRÓ P., *A Francia Kültügyi Levéltár Zrínyi-iratai*, i. m. 95–102.

⁸⁶ Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem János Fülöpnek, Köln an der Spree, 1664. jan. 23. – ÖSTA, MEA, Rtg. Fasc. 219. fol. 4.

⁸⁷ SZELESTEI N. László, *Zrínyi Miklós tanácsai a császárnak 1664 tavaszán*. ItK 1980. 185–198. Keletkezésének idejét pontosította BENE S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 236–237.

Count Serini's Birth and Education című fejezetébe.⁸⁸ Természetesen a kérdés lényegét még nem oldotta meg, Lipót nem több, mint formális fővezér, a háború tényleges vezetőjéről változatlanul döntení kell.

János Fülöp a hivatott fővezért Zrínyiben látja. De a szövetség támogatói valamennyien ragaszkodnak saját jelöltjükhez, s János Fülöp mindennél előbbrevalónak tekinti a szövetség megteremtését. Hohenlohénak címzett két levele is foglalkozik Zrínyi személyével, és kifejti, mindenekelőtt a császárnál és a minisztereinél igyekszik keresztülvinni, hogy érdemeinek megfelelően ismerjék el.⁸⁹ Bár tudomásom szerint bizonyíthatóan ő volt az első, aki a Kasztrióta György-hasonlattal élt, kényes politikai helyzete, a nemzetközi szövetség megszervezésében vitt sok tapintatot kívánó munkája miatt valószínűtlen, hogy közvetlen hatása lett volna az „Európa Zrínyije”-képzet megfogalmazására. *A The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* tematikája, szellemisége és tartalma János Fülöp mainzi érsek világtól élesen eltérő irányba mutat. A regensburgi viták kellős közepén, ebben a kiélezett helyzetben, ilyen nagy horderejű kijelentést, a mindennapi politikai harcoktól bizonyos távolságtartásban élő szuverén személyiség vagy csoport tehet.

A Regensburgi Hírnök

„Hasonlóképpen a Kelet sáskái (a törökök) ugyancsak nagy romlást szenvednek, mert egy nagy madár (amely a velencei szárnyas oroszlán volt, de most Serini gróf) középük fog szállani és nagy pusztítást fog tenni közöttük.”⁹⁰ Erre a különös minősítésre a *The Herald of Regensburg. Proclaiming to the gathered members of the Empire by their Oppor-head*, vagyis: „Regensburgi Hírnök [kikiáltó, előrejelző]. Kikiáltvány a birodalom összehívott tagjaihoz” negyedréte nagyságú, 135 oldalas kéziratban lapoztam rá a British Library Sloane gyűjteményében.⁹¹ A *Regensburgi Hírnök* nem volt teljesen ismeretlen, de Zrínyi-kutatók még nem vizsgálták meg.

A kézirat előlapja arra vall, hogy eredetileg kinyomtatott könyv megszerkesztett címlapját írta le az ismeretlen másoló. A cím alatt három római számmal jelzett kérdés: hogyan keletkezett ez a török háború, hogyan lehet megbékélni Isten akarata szerint, s különben mi várható.⁹² Csodálatos új revelációkat ígér erről a török háborúról, amelyek „Lord Zeboath” nagy ítéletére vonatkoznak. Végül arról tájékoztat a címlap, hogy mi a célja a C.H.L.P.J.G. monogram mögött rejtőző szerzőnek vagy szerzőegyüttesnek, esetleg kiadónak: felébreszteni az elbódultakat és az alvókat, felszítani a felébredtek indulatait és meggyőzni a bűnbánatra

⁸⁸ *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*, i. m. 48–50.

⁸⁹ János Fülöp Hohenlohénak, Regensburg, 1664. február 5. és február 26. ÖStA, MEA, RtgA. Fasc. 219.

⁹⁰ „The Locusts of the East (the Turks) shall suffer miserie likewise for a great foul (which was the wingd Venetian Lion, but now Count Serini) will flye among them and make great havock among them.” *The Herald of Regensburg*, 264. A szöveg rövid kivonat a *Lux in Tenebris CXXXVIII.* jelenéséből 120–123. – JÁNOS apostol, Jelenések könyve 9.

⁹¹ *The Herald of Regensburg*. C.H.L.P.J.G. In the yeere [!] of our Lord 1664. British Library, Sloane Ms. 2541.

⁹² „I. From whence this Turky-warr arose? II. How to be appeased after the will of Gods? III. Being not appeased, what at last may be expected?” *The Herald*, fol. 1.

resteket.⁹³ Végül a címlapot a megjelenés dátuma zárja: In the Jeere [!] of our Lord 1664.

A szöveg, miként a címéből is sejthető, misztika és konkrétum keveréke, s így kapcsolódik a regensburgi gyűléshez és Zrínyihez.

Tartalma három idősíkot fog át. Áttekinti a török háborút, 1657-től – II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratától – 1663. május 24-ig, a nagyvezír Magyarországot, Erdélyt és Ausztriát elsöpréssel fenyegető támadásáig.

A második időegység három látnok működéséhez kapcsolódik. Christopher Kotter sziléziai, Christiana Poniatovska csehországi és Nicolas Drabicius morvaországi látnokok 1616 és 1655 szeptembere közötti revelációiból közöl kivonatokat. Ezeket a korra jellemző próféciákat *Lux in Tenebris* (1657) és *Historia Revelationum* (1659) című kötetekben Comenius adta közre. 1664-ben a három látnok jóslatainak rövid kivonata Robert Codrington angol fordításában látott napvilágot, utalva címében is, és többször hivatkozva Comeniusra.⁹⁴ Codrington a három látnok jóslatát a török háború alkalmából adta ki, mivel – mint írja Drabik – „a híres és kiváló próféta... sok évvel ezelőtt megjövendölte a törökök jelenlegi támadását a Német Birodalomban, és a bekövetkező eseményeket”. Ez a rövid utalás pedig a török háborúra csaknem szó szerint megegyezik Busbequius híres *Exclamatio*ja 1663-as bilingvis kiadásának bevezető soraival: Busbequius 1572-ben „próféta módjára megjósolta a Német-Római Birodalom mai szorongatott helyzetét”⁹⁵

A *The Herald of Regensburg* Zrínyi vállalkozását Kotter 1624. szeptember 24-i, János Jelenések könyve 9. részét idéző látomásába illesztette be. Eddig a velenceiek voltak a törökök megzabolázói, most Zrínyi veszi át az ő feladatukat, s közéjük ütve ő fog nagy pusztítást végezni közöttük.

Kotter revelációjába beillesztve, a török táborban nagy pusztítást végrehajtó Zrínyi-képzetet a próféciák koreográfiájának megfelelően angyal nyilatkoztatja ki, és egyaránt utalhat a téli hadjáratra és a készülő támadó háborúra. Ebből az következik, hogy a szöveget mindenképpen 1663 végén–1664 elején írhatták le. Ez a kéziratköteg értelmezése szempontjából a legfontosabb, a harmadik idősíki, a regensburgi gyűlés vitákkal, bizonytalanságokkal teli szakaszához köthető, 1663 vége és 1664. január utolsó napjai között. Már tud az üstökösről és a csodás égi jelekről.⁹⁶

Feltűnően jól értesült az erdélyi eseményekről, és rendkívül sokat foglalkozik a Rákóczi-házzal. Részletesen kifejti, hogy ezt a török háborút II. Rákóczi György erdélyi fejedelem okozta, aki lengyelországi hadjáratával kiváltotta a Porta haragját, a német császár azonban nem segítette meg. Sőt Rákóczi halála után, amikor új fejedelmet választottak a rendek, és az szövetséget kötött az uralkodóval, a

⁹³ „To awaken the drowsie et sleepy / To stirre up the awakned un to animositie / To convince the Impenitent.” *The Herald*, fol. 1. – A német szöveg némileg eltér: „Zu erwecken die Eingeschlaffene / Zu ermuntern die Wackeren / Zu überzeugen die Unbusfertigen. *Regenspurgischer Heerholdt*, H 810., 274.

⁹⁴ *The Prophecies of Christopher Kotterus, Christiana Poniatovia, Nicholas Drabicius...* Translated into English by R. CODRINGTON. London, 1664. App. H. 885. – PÉTER K., *Zrínyi angol csodálói*, i. m. 32., 38.

⁹⁵ Augerii Gisleinii Busbequii trium caesarum legati Exclamatio sive de Re Militari contra Turcam instituenda Consilium Aug. Gisl. von Busbek Dreyer Keysere Legatens bewegliche Aufmahnung... Neben einem vor albereit 140. Jahren heraus gegebenen Anschlag eines Zugs wider die Türken, dem günstigen Leser zu Lieb hiebey gedruckt in diesem nummehr zu End laufenden 1663-sten Jahre. *Vorbericht*. OSZKK App. 2062. 1.

⁹⁶ „By the terrible blazing stars [!] and other celesticall signes.” *The Herald of Regensburg*, 44.

török a német császár szeme láttára rombolta le Transylvániát.⁹⁷ Imák, fohászok között, mint Jónás próféta, bűnbánatra szólítja fel a „Germán Ninivét”, a „regensburgi Babylont”, s keményen bírálja a császárt. Hosszan foglalkozik a keresztényeket megosztó vallási ellentétekkel, kívánatosnak tartja, hogy legyen visszaállítva a lelkiismereti szabadság, és visszatérhessenek a Csehországból, Morvaországból, Sziléziából és Ausztriából elűzöttek. A katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt legfőbb uruknak és királyuknak, Krisztusnak kell alávetniük magukat. A protestáns rendek imádkozzanak, különben „a törököknek meg kell kezdenie a Bábel lerombolását a névleges keresztények között”, s a német fejedelmek maguk vonják nyakukra a törököt.⁹⁸

A *Regensburgi Hírnök* német nyomtatott példányát Németh S. Katalin tárta fel: *Regenspurghischer Heerholdt / Ausruffend an die alldabey ihrem Ober=Haupt versamlete Reichs-Glieder Im Jahr Christi 1664*,⁹⁹ s a szerzői monogramot is feloldotta: C(hristian) H(oburg).¹⁰⁰ A német *Regensburgi Hírnök* valószínűleg Erdélybe is eljutott.¹⁰¹

Meglepő, hogy a *Regensburgi Hírnök* és az angol életrajz néhány vonatkozásban különös egyezést mutat. A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* ugyanúgy II. Rákóczi György hadjáratához s a császári udvar Erdély megsegítése ügyében tanúsított magatartásához köti a török háború kezdetét, mint a *Regensburgi Hírnök*: „utat tört jelenlegi vállalkozásainak Erdélybe irányuló betörései által (Rákóczi ellen, aki az ő beleegyezése nélkül beavatkozott a lengyel háborúba), melyeket bár a császár ténylegesen nem támogatott, de nem is hiúsította meg a török érdekeit, látván annak a kulisszák mögötti manővereit, melyek segítségével Apafit a fejedelemség élére állította”.¹⁰²

Az angol életrajz *Count Serini's Birth and Education* fejezetében pedig a vallásgyakorlat különleges hangúlyozása mutat hasonlóságot a *Regensburgi Hírnök*kel. A törökök vallásos élete mindkettőnél különös figyelemben részesül. A *Regensburgi Hírnök*ben reveláció foglalkozik a Biblia törökre fordításával, külön fejezetet a protestánsok és katolikusok összefogásával, és bírálja a német fejedelemségek addigi valláspolitikáját. Az angol életrajz kiemeli, hogy a mohamedánok vallásos életéről is példát vehetnének a keresztények, s miként a török nem a vallás miatt indít háborút, Zrínyi is a különböző vallásúak összefogását hirdeti.¹⁰³

Az *A New Survey of the Turkish Empire* Bolton-féle és Williams-féle kiadásaiban található portré – miként Gömöri György megállapította – Zrínyit nemcsak mint

⁹⁷ „This Turkish warr [!] originally is caused by prince Rakoczy.” fol. 11–11/v.

⁹⁸ *The Herald of Regensburg*, fol: 14., 21., 25., 45. etc.

⁹⁹ A könyvre Németh S. Katalin hívta fel a figyelmemet a Reneszánsz Kutatócsoportban 1995. február 8-án tartott előadásom vitáján. Ezúton köszönöm. Vö. *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720*. Catalog der Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel I–III. Bearbeitet von NÉMETH S. Katalin. München–New York–London–Párizs, 1993. H 810., 274–275. – „I. Woher dieser Türcken-Krieg entstanden. II. Wie er nach dem Willen Gottes zustillen. III. Was endlich (da er nicht gestillet) zuerwarten.” *Ungarische Drucke*, H 810. 274.

¹⁰⁰ *Ungarische Drucke*, H. 810. 275.

¹⁰¹ KVACSALA János, *Az angol–magyar érintkezések, i. m.* 809–810.

¹⁰² „made way to his present Enterprizes by inroads into *Transylvania*, (against *Ragotski*, who without his privity had engaged in the Polish War) which the Emperour neither assisting effectually, nor yet deserting the Turk, observing his underhand dealing, having settled *Abafiti* in that Principality.” *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, 80–82. és 19. – A tatárok által közvetített Habsburg–török titkos megegyezésről Apafi megválasztásával kapcsolatban vö. R. VARKONYI Ágnes, *Erdélyi változások*. Bp., 1984. 23.

¹⁰³ „Yet although the *Turk* never makes Religion the cause of his War, for fear of an universal Engagement; the prudent Count unites all his Forces by that obliging name, which awakens the assistance and service of all that processe it.” *Zrínyi angol életrajza*, 62.

hadvezért, hanem mint államférfit ábrázolja. Erre vall a jobb kezében „botot (vagy jogart?) tartó páncélos Zrínyi” körül, a kép négy sarkában látható emblémák rendje. Fent, jobbról balra két uralkodó: a Habsburg császár és a francia király portréja látható. Lent a két hadvezér, Szkander bég és Tamerlán emblémája az angol életrajz két fejezetére utal. A kép aláírása is ugyanaz, mint az angol életrajz portréján: „The true Effigies of Count Nicolaj Serini / Generalissimo of the Christian Army in Hungary.” Egyedülálló azonban a Zrínyi-ikonográfiában, hogy a portré mellett halotti lepelben szellemalak – nyilván a dédapa – látható fákllyával. A szellemalak szájából kifutó szalagon olvasható szöveg: „Avenge thy country and my Blood – Állj bosszút hazáért és véremért.” A bosszú eszméje nem a keresztény hős hagyományos humanista mentalitása. Zrínyit nem kell felszólítani, ő maga a felszólító. A szellemalak a *Regensburgi Hírnök* miszticizmusára, indulatos felszólításaira emlékeztet.

A különbség sokkal több az angol életrajz és a *Regensburgi Hírnök* között. Más műfaj, más témakör, más gondolatmenet, eltérő stílus. A *Regensburgi Hírnököt* érzelmi túlfűtöttsége, felfokozott indulata élesen elválasztja a nyugodt és tárgyyszerű Zrínyi-életrajztól. Van azonban a két mű között egy megkerülhetetlen személyes kapcsolat: Comenius.

A három látnok revelációit korábban többször is Comenius adta ki Samuel Hartlib támogatásával.¹⁰⁴ Robert Codrington ugyancsak Comeniust idézve teszi közzé angolul a három látnok jóslatát. 1664-ben pedig egy Comenius-tanítvány, Redinger Jakob svájci lelkész a következőt jegyezte fel útleírásában: „A heidelbergi választófejedelem-asszony hat tallért adott, s neki átengedtem a regensburgi Heerholdot.”¹⁰⁵

Comenius

Redinger Amszterdamban tanult Comeniussnál. A cseh–morva testvérek püspöke az 1656-tól haláláig védelmet nyújtó hollandiai városból kísérté figyelemmel a török háború fejleményeit. Felfogása a török kérdésben a korábbiakhoz képest ekkor változott meg. A harmincéves háború idején az oszmán hatalom támogatására is számított a protestáns országok érdekében a Habsburg-birodalommal szemben. Az iszlám vallás korán felkeltette érdeklődését. Keresve a különböző vallások közötti ellentétek feloldását, a mohamedánok egyházi életét alaposan tanulmányozta. Elismeréssel írt a törökök imádkozási szokásáról, és már *A világ labirintusában* szükségesnek vélte, hogy a Bibliát törökre fordítsák. Majd előteremtve a költségeket, és megtalálva az alkalmas fordítót, a munka meg is indult, Samuel Hartlib, Robert Boyle és a Royal Society érdeklődésével és támogatásával. Egyik kulcsszemélyisége lett a törökök megtérítésének tervével foglalkozó szellemi-vallási mozgalomnak.¹⁰⁶ Redinger Jakob még ennek a tekintélyes angol személyiségeket magában foglaló mozgalomnak a híveként kereste fel 1663 kora

¹⁰⁴ Angliai elterjedése még feldolgozásra vár. „3 angol fordításáról s egy átdolgozásáról van tudomásunk.” KVACSALA J., *Az angol–magyar érintkezések*, i. m. 807.

¹⁰⁵ KVACSALA J., *Az angol–magyar érintkezések*, i. m. 809. – VÖ. NÉMETH S. Katalin, *Comenius elfelejtett propagandistái: Redinger és Hoburg (1664)*. Előadás az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz Kutatócsoportjának 1995. december 13-i ülésén.

¹⁰⁶ MATAR, Nabil I., *The Comenian Legacy in England: The Case for the Conversion of the Muslims*. *The Seventeenth Century*, 1993/VIII. No. 2. 203–215. – KVACSALA J., *Az angol–magyar érintkezések*, i. m. 807.

őszén az Érsekújvárt ostromló török tábornok, majd a jóslatokkal bejárva Erdélyt, élvezte Apafi fejedelem vendéglátását. Onnét az udvari prédikátor, Tofeus Mihály segítségével és rács kereskedők költségén jutott el Eperjesre. Meglátogatta Drabikot. Erdélyből és a Királyságból Redinger több dokumentumot vitt magával. Mi lehetett a „buzdító irat... a törökök támadásairól”, mit tartalmazott „a pápisták üldözéséről” szóló irás, amelyet „a magyar királyság panasza a francia királyhoz” tárgyú írással együtt Drabik leveléhez mellékelte?

Comeniust megrázta Erdély tragédiája. Morvaország, a szülőföld, az elhagyni kényszerült haza török–tátár pusztítása feldúlta és megrendítette. Lelkiállapotára jellemző, hogy 1663-ban megírja *Letzte Posaun über Deutschland* című röpiratát. A török támadás Isten büntetése a bűnökbe merült világ felett, s felszólítja a kereszténységet, hogy reformokkal jobbjátsa meg magát.

A „nemzetek tanítómestere” – ahogy Comeniust az utókor nevezi – teológiai, pedagógiai és filozófiai munkássága mellett széleskörű propagandatevékenységet is folytatott. Fűtötte a tudat, hogy hatnia kell és hatni is képes az európai közvéleményre. Felfogása szerint a helyes tájékoztatás megőrzi az emberek lelki egyensúlyát. A hírekkel rendszeresen ellátott társadalom teherbíró képessége szilárd, míg a tájékoztatlanok között könnyen kitör a pánik. Elméletére jellemzőek az angol életrajz bevezetésében olvasható gondolatok. Comenius is, mint a bevezetés ismeretlen szerzője, „teljes képpel” akarja megismertetni „az eszes, figyelmes és kíváncsi olvasó”-t, és meggyőződése, nincs ember, „ki ne óhajtana megtudni”, mi történt a múltban és mi történik a jelenben.

Életművének újabb vizsgálói szerint írásait eredeti jelentéseiben megérteni nehéz; sokrétű gondolatvilágának legkevésbé követhető területe: vonzódása a látomások, jóslatok világához.¹⁰⁷ A cseh, morva és sziléziai három látnok revelációit a csalódások, kudarcok és támadások ellenére karolta fel, magyarázta és terjesztette.

A 16–17. századi Európára jellemző próféciák és jóslatok az antikvitás hagyományai, a világképváltás következményei és a naptárak elterjedésével váltak az elit és a hagyományos kultúrában élők köreiben egyaránt általánossá. Az asztrológia szerves része a korabeli gondolkozásnak. Luther születési évét átigazították a kedvezőbb csillagálláshoz, a *Márssal társolkodó Murányi Venus* címével a bolygók szerencsés együttállására is utal, a karlócai béke aláírásával megvárták, míg kedvezőbbre fordulnak a csillagok. Természetes, hogy az angol életrajz Zrínyi születési dátumát a „szorgos csillagjós” sikert ígérő bolygóálláshoz kötötte, és ezt a születési dátumot veszi majd át a *Lacrymae Hungaricae*, a Londonban kinyomatott gyászverslap.¹⁰⁸

Jóslatok és revelációk különösen válságok, háborúk, természeti katasztrófák idején tűnnek fel tömegesen és terjednek széles körökben. Igényeket elégítenek ki, felkészítenek a megrázkódtatásokra, viselkedési ajánlásokkal, értékrenddel szolgálnak, levezetnek társadalmi feszültségeket, politikai prognózisokkal hozzászoktatnak ahhoz, ami várható vagy remélhető.

Comenius ugyan sorozatosan tapasztalhatta három kedvelt látnokának tévedéseit, Drabik személyiségének súlyos hibáit, mégis többször átdolgozta vagy átdol-

¹⁰⁷ PIAGET, J., *John Amos Comenius 1592–1670*. (Selections. Intr. by P. J.) Paris. – SZÓNYI György Endre, *Comenius asztrolómiai világképe*, Szeged, 1981. (Irodalomtudományi Dolgozatok 143.)

¹⁰⁸ WARBURG, Aby M., *Pogány-antik jóslás Luther korából*. Ford. ADAMK Lajos, utószó RADNÓTI Sándor. Bp., 1986. – *Gróf Zrínyi születése és műveltsége*. In *Zrínyi angol életrajza*, 97., 409–410. – BENE Sándor, *„Lacrymae Hungaricae”*. A Zrínyi halálára Londonban kiadott gyászversek. In *Zrínyi angol életrajza*, 355.

goztatta és kiadta a jóslatokat.¹⁰⁹ A kiadásokat nagyrészt Samuel Hartlib támogatta. Jellemző például Comenius 1654. szeptember 9-én kelt levele Hartlibhoz, amelyben kéri, hogy a három látnok profécijának kiadásával várjon, amíg jóslataik be nem teljesülnek.¹¹⁰

Samuel Hartlib, a Sziléziából Londonba telepedett, édesanyja után angol kereskedő a baconiánus társaság, az Invisible College központi személyisége; a társaság tagja a fiatal Boyle, a híres matematikus, John Pell s a Royal Society több alapítója. Milton az *On Education* című művét az oktatás megreformálását is feladatának tekintő Hartlibnak ajánlotta.¹¹¹

A Hartlib meghívására Londonba látogató Comenius 1641–1642 folyamán került szorosabb kapcsolatba a „Baconian Reformer”-ek körével, s ekkor találkozott Václav Hollar cseh grafikussal is, aki majd az egyik, Zrínyivel is foglalkozó angol kiadvány legizgalmasabb térképét készíti el. A kör másik nevezetes tagja John Dury (Dureus), aki az oktatás megreformálásán kívül a református és evangélikus vallás egyesítésén fáradozott, és még Bethlen Gábor követei révén ismerkedett meg az erdélyi protestánsokkal, s Bisterfeld, Piscator, Alsted, majd lelkészek révén állandó összeköttetésben maradt a fejedelemséggel.¹¹² Ez a vallási és tudományos kör, főleg pedig a Cromwell kormányában befolyásos Hartlib egyengette II. Rákóczi György diplomáciai próbálkozásait, támogatta Comenius morvaországi terveit, művei kiadását. Az 1663–1664. évi háború idején Hartlib és körével együtt Comenius is több országot behálózó szellemi mozgalom tevékeny résztvevője.

A Londonban élő magyarokat Comenius hozta össze Hartlib körével.¹¹³ Jászberényi Pál még mint senior ismerte meg Comeniust Sárospatakon, Szendrei Ferenc és Száki Ferenc tanítványai voltak. A körhöz tartozó Megalinus svéd matematikus Comenius svéd kapcsolataival és svéd pártfogójával, Le Geerrel hozható összefüggésbe. Comenius, aki a Rákócziak diplomáciai szolgálatát is ellátta, rendszeres összeköttetést tartott Magyarországgal. Informátorai Eperjesen Ladivér Illés és filozófus tanítványa, Bayer János, továbbá a Zrínyivel Vittnyédyn át kapcsolatot tartó Mednyánszky Jónás, és annak idején Klobusiczky András. Eperjesen Wesselényi nádornak is fontos hírközlő bázisa van, a mozgalomba beavatott titkár, Gyöngyösi István Comenius tanítványa volt. A magyarországi híreket Comenius Danckában élő veje, Jablonszky (Figulus) küldi tovább, s a rendszeresen havonta járó futár: Windisch János.¹¹⁴

¹⁰⁹ KVACSALA János, *Egy álprófeta a XVII. században. Századok*, 1889. 745–765. – Comenius és a Rákóczyak. Budapesti Szemle, 1889. 112–149. – DUKKON Ágnes, *A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII–XVIII. század fordulóján*. In *A megváltozott hagyomány. Tanulmányok a XVII. századról*. Szerk. HOPP L.–KÜLLÖS L.–VOIGT V. Bp., 1988. – *Asztrológia és keresztény hit a régi kalendáriumokban (Frölich Dávid)*. ITK 1992/5–6. 594–596. – PÁNEK, Jaroslav, *Joan Amos Comenius 1592–1670*. Prága, 1991. 54. – SZÓNYI György Endre, *Comenius asztrológiai világgépe*, i. m.

¹¹⁰ BL Ms. 648. Vö. KVACSALA János, *Az angol–magyar érintkezések*, i. m. 798.

¹¹¹ CLUCAS, Stephen, *Samuel Hartlib's Ephemerides, 1635–59, and the Pursuit of Scientific and Philosophical Manuscripts: the Religious Ethos of an Intelligencer. The Seventeenth Century*, V–VI. No. 1. 1991. 33–55. – Milton, *az angol forradalom tükré*. Válogatás prózai írásaiból. Összeállította, az előszót és a magyarázatokat írta SZENCZI Miklós. Bp., 1975. 59.

¹¹² TURNBULL, G. H., *Hartlib, Dury and Comenius*. London, 1947. Vö. MAKKAI László, *Gentis Felicitas*. Pedagógiai Szemle, 1958. (VIII.) 965. – PÁNEK, J., i. m. 39–40., 83. – MATAR, N. I., i. m. 206–207.

¹¹³ PÉTER K., *Zrínyi angol rajongói*, i. m. 58. – BENE S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 228.

¹¹⁴ KVACSALA J., *Az angol–magyar érintkezések*, i. m. 801–803. – BÀN I., *Comenius*, i. m. 166. – KLANICZAY T., *Zrínyi Miklós*, i. m. 652.

1661–1665 között mintegy húsz magyar diák tanult Londonban. Többet közülük az angliai holland egyház segítette. Comeniust rendszeresen látogatták a hollandiai és angliai egyetemeken tanuló magyar diákok, s tiszteletét tette nála Nádaszy János, a *Florus Hungaricus* szerzője.¹¹⁵

Mindemellett Comenius szinte egész Európával összeköttetést alakított ki, Svédországgal, Franciaországgal, Svájjal, s különösen a német fejedelemségek területeivel, főleg ahol evangélikusok éltek. Konstantinápolyból, ha mástól nem, esetleg az ott élő és a Biblia törökre fordítására vállalkozó Warner nevű némettől kaphatott információkat.¹¹⁶

Volt-e közvetlen kapcsolata az Amszterdamban élő Comeniusnak vagy angliai körének Zrínyivel? A téli hadjáratban részt vett egy angol is. Andrew Melvill, előkelő, elszegényedett skót családból származó katona a Waldeck-ezred főtisztjeként szolgált Hohenlohe hadseregében, később kiadott emlékirataiban leírja, hogy csatlakoztak Zrínyihez és harcolt Szigetvárnál és Pécs alatt, de eddig semmi nyoma nem került elő, hogy tudósításokat küldött volna.¹¹⁷

Velencében Zrínyinek ügyvivői voltak, Regensburggal összeköttetést tartott, Anglia hírei Forstall Márk ír testvérevel folytatott levelezése útján is eljutottak Csáktornyára.¹¹⁸ Mindezen ideig azonban nincs konkrét bizonyíték, hogy Zrínyi köre közvetlenül Comeniusszal vagy amszterdami, angliai hiveivel, esetleg Jászberényivel kapcsolatban lett volna. A Bethlen Miklós ismeretes angliai útján és Vittnyédy információs tevékenységén kívül töredékes adatok a további vizsgálatok szükségességre utalnak. Ezek közül csupán egyet említhetünk.

Mindenki, aki az utóbbi időben foglalkozott az angol életrajzzal, megállapította, hogy sok benne a holland utalás. Hollandiai kapcsolatokra figyelmeztet az *A Brief Accompt of the Turks* címlapján: „Translated out of Dutch.” Indokoltan fordult a figyelem a korszak egyik legjobban értesült újságára, a *Hollandtze Mercurius* 1663–1664. évi számaira.¹¹⁹

A *Hollandtze Mercurius*ban megjelent Zrínyi-levelek között van egy Babocsáról február 4-én keltezett részlet vagy töredék. Nemcsak azért érdemel figyelmet, mert az eddig kiadott Zrínyi-levelek között nem található, hanem egyik záró mondata miatt is: „buzgón imádkozzon értünk”.¹²⁰ Zrínyi eddig ismert levelei között egyetlen sincs, ahol arra kérne valakit, vagy valakiket, hogy imádkozzon

¹¹⁵ KATHONA Géza, *Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek*. ItK 1975/1. 222–223. HEREPÉI János, *Az öreg Comenius néhány magyar híve (Magyar diákok Amszterdamban)*. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szerk. KESERŰ Bálint. III. Bp.–Szeged, 1971. 395–403.

¹¹⁶ Hartlib Boyle-nak írt levele alapján: KVACSALA J., *Az angol–magyar érintkezések*, i. m. 804.

¹¹⁷ *Memoires de Monsieur Le Chevalier de Melvill, General Major des Troupes de S.A.S.M. le Duc de Cell et Gr. Bailiff du Comté de Giforn*. Amsterdam, 1704. – A vonatkozó fejezetet magyarul kiadta: GÖMÖRI György, *Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737)*. Válogatta, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta G. Gy. Bp., 1994. 46–52.

¹¹⁸ FODOR Veronika, *Ír szerzetesek kapcsolatai Magyarországgal. Forstall Márk pályafutása*. Szakdolgozat.

¹¹⁹ *Hollandtze Mercurius*. Vervatende de voornaemste geschiedenissen, vor-gevallen in't gantze Jaer 1663. In *Christenryck*. Harlem, 1664. – PÉTER K., *Zrínyi angol rajongói*, i. m. 49., 51., 55. – BENÉ S., *Zrínyi-levelek*, i. m. 226. – FISCHER Éva-FÜLÖP, L. M. W. S., *Zrínyi-levelek a „Hollandtze Mercurius”-ban (1663–1664)*. *Zrínyi Dolgozatok*, 1988. 187–209.

¹²⁰ „Bidt ijrlich voor ons.” *Hollandtze Mercurius*, február. 35. – FISCHER É.-FÜLÖP, *Zrínyi-levelek*, i. m. 193–194.

értük.¹²¹ Viszont könnyen hozható összefüggésbe az angol életrajznak az olvasóhoz intézett bevezetőjét záró kijelentésével: „So prayeth.”¹²² Erre azért is fel kell figyelni, mert Comenius körében az egymással levelezők gyakran írják csupán kezdőbetűjüket és használják ezt a záró formulát.¹²³ Ha pedig az ügyéért imádkozást kérő Zrínyi-levél, vagy Zrínyi nevében írott levél szövegkörnyezetét vizsgáljuk, azt kell látnunk, hogy a *Hollandtze Mercurius* közli Drabik revelációjával, az üstökössel és a regensburgi döntéssel együtt az angol életrajzban is megtalálható híreket.¹²⁴

Mindenesetre Comenius Amsterdamban a *Hollandtze Mercurius* lapjairól is értesülhetett a Dráva menti eseményekről. Gyors reagálásának dokumentuma a téli hadjáratot és Zrínyi jelentőségét összefoglaló írása.

A „*De progressibus Zerinianis adversus Turcas in Hungaria inferiori... (Anno 1664, in Januario et Februario) Meditatiuncula ductu revelationis. 146.*” „Johannes Amos-Comenius, Amsterdami, 1664” aláírású másolat¹²⁵ nem ismeretlen a Zrínyi-kutatásban.¹²⁶ A szöveg részben Drabik 1652. szeptember 20-i revelációjának a magyarázata vagy értelmezése, részben pedig tudósítás az 1663. évi török harcokról és a téli hadjáratról.¹²⁷

Drabik 1652. szeptemberi prognózisa az általa szinte rajongva szeretett Rákóczi Zsigmond halála után, a vele szemben tartózkodó II. Rákóczi György viselkedése miatt felháborodva arról szól, hogy mivel a Rákóczi-ház nem teljesítette Isten akaratát, súlyos megpróbáltatás éri őket, Jehova nélkülük viszi véghez művét; utalt a dunántúli főurakra, közöttük Zrínyire is, és különböző rejtélyes kijelentéseket tett a jövőre nézve.

A Comenius nevével szignált kézirat szerint az idők beteljesítésére, amire II. Rákóczi György méltatlannak bizonyult, Zrínyi hivatott. Ezzel benne is vagyunk a napi történetekben. Ezután csupa konkrétum következik. Zrínyi Kanizsához közel felépítette Zrínyiújvárat, cselvetésekkel és betörésekkel zaklatta a törököket. Erre azok 1663-ban Magyarországra törtek, Érsekújváron kívül elfoglalták Lévát, Nógrádot és sok más helyet. S miként az 1663-ban kiadott angol tudósításokban

¹²¹ A levélnek Antonio Negri velencei követ február 12-i jelentéséhez mellékelte és január 24-ére datált variánsában: „Imádkozzanak (!) érettünk hathatósan”. A feltevés, hogy innen került a *Hollandtze Mercurius*-ba, egyelőre további vizsgálatot kíván. BENE S., *Zrínyi-levelek, i. m. 226–227.* – A rendkívül pontos Chiaromanni február 5-én jelzi, hogy megérkeztek az első hírek Zrínyiéktől Regensburgba: január 21-én seregszemlét tartott, futár hozta a hírt, hogy elfoglalta „Koppányt és Berzencét”. FStA, MP 4404.

¹²² A záróformula először az angol életrajz jegyzeteit készítő figyelmét keltette fel: „klerikus szerzőre vall”. KOVÁCS S. I., *Zrínyi angol életrajza*, 391. – Ezzel szemben: „valószínűtlen, hogy klerikus szerzőről lenne szó, mivel az előszót befejező „so prayeth» (ezért könyörög) nem vallásos, hanem udvariassági formula, a korban nem papi szerzők is használják”. GÖMÖRI Gy., *Adalékok, i. m. 69.*

¹²³ „I pray you” – Jh. Pell Hartlibnak, 1656. július 17/27. PATERA, A., *Jana Amosa Komenského korespondence*. Prag, 1892. 186.

¹²⁴ *Hollandtze Mercurius*, 1664. 32–36. – Az angol életrajzban a Pozsonyból február 4-i keltezéssel közölt levelet a *Hollandtze Mercurius*-ból átvettnek mondja: BENE S., *Zrínyi-levelek, i. m. 227.*

¹²⁵ Oxford, Bodleian Library, Rawlinson D 399.

¹²⁶ BÁN I., *Comenius, i. m. 164.* KLANICZAY T., *Zrínyi Miklós, i. m. 777–778.* – Gömöri György a jelentőségét vitatja: „hiába próbálta Comenius jegyzeteiben összekapcsolni a jóslatokat a tényleges eseményekkel. Vö. Bodley Könyvtár Rawlinson D 399 kéziratának 270–272. lapjait.” GÖMÖRI Gy., *Adalékok, i. m. 91. 9. jegyz.* – Vö.: *Comenius-kutatások*. In *Bibliotheca Comeniana*. III. Sárospatak, 1990.

¹²⁷ Lényegében ez a szöveg kerül majd be: COMENIUS, Johannes Amos, *Lux e Tenebris, novis radiis acuta...* MDCLXV. App. H. 2086.

és az angol Zrínyi-életrajzban, itt is szóba kerül a tatárok morvaországi betörése.¹²⁸ Mintegy erre válaszként – ahogy a tatárok visszafordultak és téli szállásaikra vonultak – Zrínyi gróf csodálatos gyorsasággal harmincezer főnyi horvát, magyar és német katonával mélyen benyomult a török területre, a törököket és tatárokat levágta, a nagy költséggel épített Dráva-hidat lerombolta és felégette, majd hatalmas zsákmánnyal hazatért. Igazolta a jóslat erejét, hogy Kelet vizeit emberemlékezet óta senki sem zavarta fel úgy, mint ő.¹²⁹

Természetes, hogy Comenius élénk figyelemmel kísérte Zrínyi harcait. Annak idején magyarországi útjának egyik indítékául Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta házassága szolgált, s a Codrington-féle angol reveláció-kötet is bizonyítja, hogy tudatosan ápolta Pfalzi Frigyes emlékét. Közép-európai terveiben Magyarország főleg geopolitikai helyzete miatt fontos szerepet szánt: „Az ország központi fekvésénél fogva ti magyarok vagytok a legalkalmasabbak, hogy egyesítsétek Keletet, Északot és Nyugatot.”¹³⁰ Az sem meglepő, hogy a Zrínyi harcairól jól értesült Comenius szükségesnek véli megemlíteni a törökök morvaországi betörését. Máskor is együtt szól Magyarországról és Morvaországról. Talán még ennél is fontosabb, hogy Zrínyi fellépésének jelentőségét kiemeli a hadi események szűk köréből. Mégpedig olyan szövegben, ahol előzőleg Bethlen Gábor kap, a cseh felkelésre is utalva, nagy elismerést. Számolva a török hatalom visszaszorításával, Comenius újra esélyt látott Közép-Európa hatalmi viszonyainak átrendezésére. Comenius tehát Zrínyit mint karizmatikus személyiséget fogalmazza meg, általános, országok feletti jelentőséggel.

Mennyi része lehetett a Zrínyivel kapcsolatos művek létrehozásában Comenius körének? Reális válasz érdekében az *A Prospect of Hungary, and Transylvania* térképe ad további tájékoztatást. A könyv Apponyi gyűjteményében lévő, feltehetőleg első kiadása az észéki híd felégetésével zárja a hadi események leírását: „he [Zrínyi] returned home”.¹³¹ Közli Magyarország és Erdély fejedelmeinek névsorát, a szomszédos országok, Csehország, Ausztria, Horvátország, Dalmácia, Morvaország és Szilézia viszonyait, és ír a regensburgi birodalmi gyűlésről. A könyv bőbeszédű címlapja a térképre külön is felhívja a figyelmet.

A valóban nem mindennapi térkép keretének alján olvasható igen apró betűvel: „Wencelaus Hollar fecit 1664.” Ily módon megfejthetővé vált a térkép címének monogramja: „*A new map of the Kingdom of Hungaria with other beordering countries... in diuers places corrected and augmented by W[encelaus] [Hollar]... 1664.* Mielőtt túlságosan örvendhettem volna jó szememnek, látnom kellett, hogy már Apponyi

¹²⁸ „Moraviam vero, imisso, Tartarorum exercitu foede vastarent.” *Zrínyi angol életrajza*, 82., 20. Rövid beszámoló uo. 347–348. Vö. *Lux e Tenebris*, 140.

¹²⁹ „Sed illis reversis, et per hyberna distributis, Comes Zerini collecto celeritate mira ex Croatis, Hungaris, auxiliaribusq[ue] Germanis ad triginta millia exercitu, hyemis, et glaciei ope profunde in Turciam irrupit, obvios ubiq[ue] Turcas, et Tartaros mactavit ad Esecum usq[ue], per Germanica milliari ultra 20. ubi pontem anno superiori a Turcis ingentibus impensis super Dravum flumen, et vicinas paludes stratum, duorum milliarium Longitudine destruxit, ac exussit, domumq[ue] revertens permultas urbes, et arcas occupavit, totumq[ue] inter Dravum, et Danubium tractum vastavit, et sic denum ingentibus cum spoliis domum se recipiendo, vinu oraculi verificavit, et aquas Orientis ita, ut ille, post hominum memoriam turbavit nemo.” COMENIUS, A. J., *De progressibus Zerinianis adversus Turcas*, i. m. 5. – Vö.: *Lux e Tenebris*, i. m. 272.

¹³⁰ *Sermo Secretus*. Vö. R. VÁRKONYI Á., *Comenius és a vesztfáliai béke Európája*. In *Europica varietas – Hungarica varietas*, i. m. 70.

¹³¹ Apponyi H. 893. – Egy 1664. augusztus 30-án és 1665. május 2-án regisztrált oxfordi példányát Samuel Clarke művének jelzi GÖMÖRI Gy., *Adalékok*, i. m. 83., 93.

Sándor észrevette és jelezte a szerző nevét. Természetes is, hiszen Hollar korának rangos művésze volt, egyik szép rézkarcát – *Piazza in Coventgarden* – a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya gyűjteményéből közölte a *Zrínyi angol életrajza* című kötet is. Apponyi 1927-ben megjelent megállapítása ma is érvényes: „E szép térképet sehol sem találok megemlítve.”¹³²

Wencelaus Hollarral Comenius már angliai útja alkalmával kapcsolatba került, feltehetőleg azóta is tartotta a cseh származású művésszel az összeköttetést. Annál is inkább valószínű, mert a térkép egybevág Comenius koncepciójával. Tudomásunk szerint ez az egyik első Közép-Európa-térkép. A Salzburg, Raguza, Krakkó és a Vaskapu közötti térségen, széles nemzetközi keretben ábrázolja Magyarországot, s benne Zrínyiújvárt. A cartouche pedig elárulja, hogy a művész már valószínűleg tudott Zrínyinek a fővezérséget a császár kezébe helyező javaslatáról, de a regensburgi gyűlés döntéséről mindenképpen. Jobb oldalon ugyanis Lipót császárt páncélba öltözött ábrázolja a művész. Páncélban megjelenített uralkodó pedig arra vall, hogy a háborút személyesen is vállalja, ő a fővezér. Háborúról tájékoztat a cartouche bal oldali alakja is: magyar vitéz kalpagban és kivont karddal. – Aki ezt rajzolta, az már ismerte Zrínyi javaslatát, vagy a regensburgi döntést.

Mindezek alapján több nem mondható, mint hogy az „Európa Zrínyije”-képzet Comenius Hollandiát, Angliát, Svédországot, Erdélyt és a német területet behálózó körében fogalmazódott meg. Lehet, hogy János Fülöp adta az ösztönzést, akarva-akaratlanul, hogy a könyv Kasztriota Györgyöt állítsa Zrínyi mellé. Nem feledhetjük azonban, hogy a könyv koncepciójában Szkander bég szimbolikus hangsúllyal a „kapcsolatok és cselekedetek” megtestesítője. Tamerlán ugyancsak koncepcionális elemet hordoz: török vagy tatár származású, s belülről támadta a szultán túlradó hatalmát, minden kegyetlensége mellett kiváló hadvezéri tulajdonságokkal rendelkezik. Ezzel is kifejezi a mű, hogy elismeri a törökök értékeit. A könyv összeállítói sokat tudtak Magyarország, Morvaország, Szilézia, általában Közép-Európa viszonyairól, és jól ismerték Hollandia és Anglia problémáit.¹³³

Európa csillaga

„Senki sem mérlegelte még ilyen komolyan Európa érdekeit” – olvasható O. C. megállapítása a *The Conduct and Character of Count Nicolas Serini* bevezetőjében. Államférfi tulajdonságával ruhazza fel. De vajon melyek azok az európai érdekek, amelyeket ez a Zrínyi képvisel?

Legkézenfekvőbb közös érdek a török visszaszorítása. Zrínyi, miként tudjuk, többek között azért is építette be műveibe V. Károly császár emlékét, példáját, politikáját, mert az oszmán inváziót nem csupán Magyarország, hanem egész Európa veszedelmének látta. Elég felidézni a *Szigeti veszedelem* jól ismert hangúlyos sorait: „Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját, / Az kinek Európa rettegte szablyáját.” Nem Magyarország, Buda vagy Bécs rettegte szablyáját, hanem Európa. A regensburgi tárgyalások anyagából nyilvánvaló: a török elleni támadó háború egész Európa ügye, és nem csupán valami segélynyújtás Magyarországnak.

¹³² APPONYI, Alexander, *Hungarica* 120. App. H. 893. – *Zrínyi angol életrajza*, 47.

¹³³ Comenius koncepciójának holland és angol forrásairól: POLISENSKY, Josef, *Komenský a jeho doba*. Historický Sborník, 1953. Vö. MAKKAJ L., *Gentis Felicitas*, i. m. 968. – PÉTER K., i. m. 58–69.

Zrínyi a császárnak küldött memorandumában kifejti: ha most nem győzik le a törököt, hamarosan Bécs alatt lesz. Feltehető célja, „hogy közelebb jusson Bécs falaihoz, és behatoljon Felső-Ausztria belsejébe, s a már megdézsmált Morvaországba”. Tömören ugyanezt mondja az angol életrajz is: „Ha a török Nagyúr egyszer Bécsben ebédelne, akkor már Párizsban vacsorázna.” A *Regensburgi Hírnök* misztikus általánosságban fogalmaz úgy, hogy a török elárasztja Bécs városát, és az egész kereszténységet lerombolással fenyegeti. Hasonlóan érveltek Velence követei az angol kormánynál: a török balkáni előrenyomulásával lerombolja a „keresztény civilizációt”, Szinzendorf császári követ ugyanezt mondja: a mohamedánok célja, hogy lerombolják a kereszténységet.¹³⁴

Mégsem mondhatom, hogy általános toposzról van csupán szó. Mindhárom írás egyértelműen ajánlja, javasolja, követeli, hogy a különböző európai hatalmak fogjanak össze. Tegyük félre ellentéteiket, vetkezzék le „bűneiket”. Ezek a bűnök mind a rossz politikuskok bűnei: döntésképtelenség, gyermekes sértődöttség egymás ellen, belső egyenetlenség, közöny és a vallási ellentétek felszítése. Az európai hatalmak ellentétei mint a pusztulás okai, és az egység szüksége a török elleni összefogást sürgető röpiratok alapmotívumai. Például ez olvasható már az 1663-ban újra kiadott 1514. évi *Anschlag*ban, Erasmus több röpiratában, 16. századi magyar diplomaták írásaiban, Busbequius sokat idézett és 1663-ban bilingvis formában megjelentetett röpiratában. Közismert, hogy megjelenik a *Török áfiumban* és elhangzik a Rajnai Szövetség 1663. október 31-i ülésén előterjesztett *Vorschlag*ban. A *Regensburgi Hírnök*, műfajának megfelelően, apokaliptikus bűnökről beszél, Ninive és Babilon bűneiről, és célpontja a császár és a pápa. Zrínyi memorandumuma tárgyyszerűen a birodalmi gyűlés tehetetlenségére utal. A *Count Serini's Birth and Education* széleskörű áttekintést vázol az európai hatalmi ellentétekről. A török azért választotta meg jól támadásának idejét, mert az európai hatalmak között nincs egység. Zrínyi véleményeként közli, hogy „a mai idők legnagyobb politikusai az utóbbi számos változás következtében jobban el vannak foglalva az európai érdekek egyensúlyban tartásával, mint hogy a nyugati világon végig-szópró általános áradat megállítására gátat emeljenek”.¹³⁵

A hathatós, közös európai cselekvés feltételeit mindkét írás – Zrínyi memorandumuma és az életrajz – elég konkrétan, hasonlóan vázolja. Az első ilyen feltétel: Anglia és Hollandia bekapcsolódása a közös vállalkozásba. Mivel a magyarországi török háborút a velencei háborúval egységben látja, Anglia kiváló hajóhada nélkülözhetetlen. „De ha az a tűzvész, mely Magyarországon égve füsttel borítja el Németországot, és könnyelábasztja Olaszország szomszédainak szemét – írja Zrínyi – túlságosan távoli, lebecsülendő és elhanyagolható szikrának tűnne Franciaország, Anglia és Hollandia messzelátója számára, vessék, az Isten szerelmére, tekintetüket a Földközi-tenger vidékére, s mondják meg nekem, mit jelent a fegyvereknek az a hatalmas tömege, mely hetvennél több kalóz hadihajóval pusztítja ezeket a tengereket? Törökök ők, vagy tán nem azok? Ah, ha a tunya és viszálykodó keresztény kardok nem sújtanak le szívvel-lélekkel és teljes erővel ezen a környéken az ellenségre, rövid időn belül készüljenek fel arra, hogy kettőtöri őket a [török] hajóhadak dühödt rohama, vagy a hatalmas sokaság áradata... De ha az

¹³⁴ SZELESTEI N. L., *Zrínyi tanácsai*, i. m. 193. – *Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza*, 106. – *Regensburgi Hírnök*, 19–20., 25–26., 114–115. – „Mohamedan ambition to destroy Christendom.” 1663. december 11/12. és 1663. november 27. PRO SP 84/168. fol. 115., 213.

¹³⁵ *Zrínyi műveltsége és születése. Zrínyi angol életrajza*, 101.

újkori uralkodók szívében nem ég a nem közönséges dicsőség nemes szomja, lakozzék benne legalább saját megőrzésüknek bölcsesség sugallta óhaja." Félreérthetetlen beszéd: a kereskedés biztonsága, önmaguk megőrzése forog kockán – állapítja meg Zrínyi –, és felvázolja nagyszabású haditervét: „És ha meg akarják menteni az életüket, igyekezzenek összefogni, s azt mondom, hogy minél előbb egyesüljenek, mert a közös ellenség – ha szétszórva találja – egyenként semmisíti meg őket.”¹³⁶

Az angol életrajz sem csupán a magyarországi hadszíntérre figyel, számol Kandia és Dalmácia szorongatott helyzetével. Zrínyi véleményeként mondja el: a belső viszályok nem mentik fel Angliát, hogy ne nyújtson segítséget a keresztényeknek. Úgy látom, hogy ebben az összefüggésben érthető az életrajz két eddig megmagyarázhatatlan részlete. Eszerint a nagyvezír állítólag kijelentette, hogy ha vallást változtatna, Anglia királyának istenét és vallását választaná, továbbá a törökök beolthatók emberséggel és tisztalelkűséggel, ha civilizáltabb és műveltebb emberekkel érintkeznek.¹³⁷ Ezek az elemek a törökök megtérítésének tervei-ből kerültek át az angol életrajzba, talán azzal a céllal, hogy a kereskedő tengeri államokat megnyerjék. Kereskedelemre, együttműködésre az oszmánok jobb partnerek lehetnek, ha katonai erejüket megsemmisíti a keresztények összefogása.

Vizsgálataink megerősítik a remek megfigyelést: az angliai Zrínyi-kultusz jellegzetessége, hogy „az angol közvélemény Közép-Európa felé fordul”.¹³⁸ Némi módosítással. Mind a *The Conduct of Character of Count Serini*, mind a másik három könyv gondolati vonalvezetésében határozottan kiténik Közép-Európa mint sajátos térség. Jellemző erre a térségre, hogy a vallás, a lelkiismereti szabadság és a műveltség különleges érték. Számon tartják a sikertelen vagy befejezetlen politikai vállalkozásokat és ápolják emlékeiket. Erdélyben Bethlen Gábor a megvalósult lehetőség, II. Rákóczi György a csalódás fejedelme. Morvaországban és Csehországban Pfalzi Frigyes még élő emlék. Codrington a fordításában kiadott jóslatokat a cseh király fiának, Rupert hercegnek ajánlja. A Duke of Cumberland és Count Palatine of Rhine címetek viselő Rupert az angol király unokája, s az annak idején Comeniusnak a cseh király előtt elmondott beszédét a kötet nem minden célzás nélkül közli le ismét.¹³⁹ Nem ismerek még egyet a török háborúval és Zrínyivel foglalkozó egykorú röpiratok és propagandisztikus művek közül, amelyek annyit írnának Erdélyről, mint az angol életrajz. Jólértesültsége nemcsak meglepő, hanem az összefogás koncepciójába illeszkedik. Megírja például, hogy Zrínyi „sok gyanút keltő levelet eszelt ki, hogy Apafit a török vezértől, a török vezért Apafitól eltávolítsa”.¹⁴⁰

Jellemző végül a török hatalmi szférában élő országokra a kiszolgáltatottság, védtelenség az 1663. évi török támadás következményeivel együtt. S ha mindehhez még hozzávesszük a Zrínyi nevéhez köthető *Elmélkedések* konföderációs tervét Morvaországgal, Sziléziával és más szomszédos országokkal, akkor méltán állíthatjuk, hogy ebben a gondolatkörben egy befejezetlen Közép-Európa képzete fogalmazódik meg.

¹³⁶ SZELESTI N. L., *Zrínyi tanácsai*, i. m. 198.

¹³⁷ *Zrínyi angol életrajza*, 82., 103.

¹³⁸ GÖMÖRI Gy., *Adalékok*, i. m. 66–67.

¹³⁹ „Many of these Prophecies were very much desired by the late King of Bohemia & were presented to him by the learned Comenius.” CODRINGTON, R., i. m. 3. – Vö.: PÉTER K., i. m. 38–39.

¹⁴⁰ *Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza*, 111–112.

Európa Zrínyije a biztonságot nyújtó hadvezér, aki nemcsak a háború mestere, hanem ismeri a béke szabályait és képes megteremteni a nyugalmat. Államférfi, aki áthidalja az ellentéteket, „kibékíti, egyesíti a németeket és a magyarokat”, nincsenek hiúságmániái, tud együttműködni Montecuccolival és Hohenlohéval. Ő az, aki „a keresztény világban keletkezett úrt a maga nagy egyéniségével tölti ki”, és képes rá, hogy létrehozza az európai országok összefogását. Szerény, „nem kelti fel a császár féltékenységét”. Nem sért meg senkit, de őt sem lehet megsérteni. Türeelmes és igazságos, segíti a szegényeket, a bűnösöknek megbocsát, oltalmat nyújt a gyengéknek és az elhagyottaknak. „Úgy jár-ke, mint a nap, tekintetében és cselekedeteiben nem kevesebb derűt, mint ragyogást hordozva. Járja az országot, mint az uralkodók, a keresztény világ sorsa nehézségekkel terheli, de leküzdí azokat. Sok nemesember elszegényedik, csakhogy őt támogassa, más közrendűbbek számtalan veszélyt küzdenek le, hogy színei alatt harcolhassanak. Sok nagyszerű hölgy megválk nemének diszeitől, hogy segíthessen neki, és férjétől, hogy őt szolgálhassák.”¹⁴¹

A szövegen átüt az antik uralkodóeszmény, kimutathatók megfelelések a *Mátyás király életéről való elmélkedések* gondolataival. Felmerülhet, hogy mindkét szerző, Zrínyi és az ismeretlen életrajzíró közös forrásból dolgozott. Hasonlót feltételezett Péter Katalin is bevezető tanulmányában, amikor meglepetéssel nyugtázta, hogy a *Vitéz hadnagy* második részével, az *Aforizmákkal* azonos gondolatok, sőt csaknem szó szerinti egyezések találhatók a *Gróf Zrínyi születése és műveltsége* című fejezetben. Ezt egyenesen „fantasztikusnak” tartva a kötet egyik fő kérdéseként fogalmazta meg, hogyan kerülhettek át Zrínyi írásaiból vett részletek az angol életrajzba, hiszen az ismeretlen szerző „nem vehette egyszerűen boltban”.¹⁴² A jelenség nem annyira rejtélyes, ha tudjuk, hogy Makkai László már kimutatta a *Vitéz hadnaggal* összevágó részeket Comenius *Gentis felicitas* című művében.¹⁴³

Az angol életrajz egyértelműen a támadó háború gondolatát fogalmazza meg: „Ez idáig a keresztény világ nagy fogyatékosága volt, hogy védelemre szorítkozott.”¹⁴⁴ Átítatják a művet Comenius demokratizmusára emlékeztető gondolatok: Zrínyi a legalacsonyabb rangút is meghallgatja, „soha meg nem tagadja az érdemet, tudván, hogy az elhanyagolás jobban pusztít, mint a kard” (117.). Műveltség és vallás nélkül, az értelmi képességeiben visszafogott tömeg mindenre felhasználható (123.). Comeniusi eszme az „egyetemes eszesség” követelménye.¹⁴⁵ A könyv mind átfogó koncepciójával, mind pedig részleteivel Comenius Európa egységéről alkotott politikai elképzelésére emlékeztet.

Tudjuk, hogy Comenius többször is kifejtette véleményét az európai népek békéjéről. Különös összecsengés, hogy Zrínyi és köre számtalanszor leszögezte: amíg a török bent van az országban, nincs béke, ők semmi mást, mint a békét szeretnék a törököt kiűző háborúval végre megnyerni. Az angol életrajzban is többször megemlíti az ismeretlen író, hogy Zrínyi nemcsak a háborúnak, a béke szabályainak is mestere. Az angol életrajz Grotiusra hivatkozik, s Grotiuszt Comenius és a Zrínyi mozgalmában tevékenykedő magyar politikusok egyaránt forgatják.

¹⁴¹ Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza, 112–113., 128.

¹⁴² PÉTER K., Zrínyi angol rajongói, i. m. 57–58.

¹⁴³ MAKKAI L., *Gentis felicitas*, i. m. 971.

¹⁴⁴ Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza, 107.

¹⁴⁵ Zrínyi születése és műveltsége. Zrínyi angol életrajza, 117., 123.

Mindezek alapján nagy biztonsággal állítható, hogy az Európa ügyét mintegy Atlaszként vállán viselő Zrínyi képzete a népek egységében gondolkozó Comenius körében alakult ki, angol tudósokat, német és svájci lelkészeket, erdélyi diákokat, sziléziai, cseh, morva informátorokat, s a londoni magyarokat egyaránt átfogó tágas körben. Átfogta Közép-Európa országait, ahol meg kell teremteni a térség biztonságát és nyugalalmát, visszaszorítani a törököt, mintegy pacifizálni Európa legagresszívabb hatalmát, az oszmán birodalmat, s biztosítani ezekben az országokban a lelkiismereti szabadságot.

A *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* bevezetőjének gondolatát fogalmazza meg költőien a Comeniust Angliában is mesterének valló Jászberényi Pál a többségében Comenius tanítványok közreműködésével Zrínyi halálára kiadott *Lacrymae Hungaricae* egyik versében: „Orbis Europaei Jubar” – „Az európai földrész csillaga”.¹⁴⁶

Magyarországon vajon ismerték Zrínyi hívei és kortársai O. C. angol kötetét? Újraolvasva Kéry János gyászbeszédét, nehéz szabadulni a gondolattól, hogy ismernie kellett. Hasonlóra utal Vitnyédy egyik levélrészlete: „Úgy hullott le, mint a csillag.” Halála nemcsak Magyarország, hanem egész Európa vesztesége volt. Jellemző néhány sor Laurencius Rebek, laibachi ágostonrendi szerzetesnek 1665. március 3-án Forstall Márkhoz címzett leveléből: „Salzburgból kaptam a jámborul elhunyt Miklós grófról szóló levelet, ami olyasmiről beszél, hogy megérkezett oda, Salzburgba Franciaországból, Párizsból egy nemesember, aki azt állította, hogy látta ott Párizsban Miklós gróf urat, és beszélgetett is a kíséretében tartózkodókkal. Ilyesmit állítottak mások is, akik Velencéből érkeztek. Mindebből igen sokan úgy vélik, hogy nem halt meg ott, hanem feltehetően egyik szolgáját ölték meg, hogy így megmentse saját magát és munkálkodhassék azon, amit elhatározott.”¹⁴⁷

*

Az „Európa Zrínyije”-képzet megfogalmazóiról és az angol kötetéről még sok részletkérdés tisztázása további kutatásokat kíván. Vizsgálataink eredménye úgy foglalható össze, hogy az „Európa Zrínyije”-képzet Comenius körében alakult ki. Zrínyi az egész Európát érintő egyetemes kihívásra adott választ, az elmélet és a gyakorlati cselekvés szintjén, Magyarország, a térség nemzeti értékeinek és érdekeinek konkrétságában. Ezért láthatták benne többen az egységet és békét kereső Európa államférfiát, aki egyetemes értékrendben tudta kifejezni és tetteivel volt bátor képviselni a kor egyetemes vágyait.

Az angol Zrínyi-életrajz, több angol írással együtt, szoros kapcsolatban van a nemzetközi törökellenes liga létrejöttével, Zrínyi várható és kívánatos fővezéri kinevezésével, Közép-Európa hatalmi átrendeződésének különösen Magyarországot, Morvaországot, Csehországot és Erdélyt érintő esélyeivel. Comenius és Zrínyi ugyanazt az európai politikai alternatívát fogalmazták meg. Ezt az alternatívát fejezte ki a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* bevezetőjének írója, O. C. azzal, hogy Európa sorsát kezében tartó államférfinak nevezte Zrínyit.

¹⁴⁶ KATHONA Géza, *Zrínyi Miklós halálára. Londonban 1665-ben megjelent gyászversek*. ItK 1975. 220. – BENE Sándor, *Lacrymae Hungaricae. A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek. Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, 358. – BORIÁN Eldréd, „Óráim tisztességes csak legyen utolsó”. Irodalomismeret, 1995. 1–2. 14–16.

¹⁴⁷ ÖStA Öst. Staatsregistratur. Karton 17. Rep. N. Fasc. 14. Pars 1. fol. 188.

THE ZRÍNYI OF EUROPE

The Conduct and Character of Count Nicholas Serini published in London in 1664, has an introduction addressed "To All the Admirers of Count Nicholas Serini, The Great Champion of Christendom" in which the author, hiding behind the initials O. C. indicates the significance of Count Nicholas Zrínyi (1620–1664) Ban of Croatia, poet, general and politician as follows: "the Excellent Count Serini seems to be the Heroe, upon whom Providence hath devolved the Fate of Europe", and "Seeing Serini is the great name that upholds drooping Christianity... who would not know... what manner of Heroe he is, upon whose success or overthrow the Western world seems to stand or fall?" As no Hungarian politician was at that time or has been since then described in terms like these, this paper intends to examine what gave rise to this description, what intellectual circle it originated in, and what it actually meant.

This description is closely related to the international anti-Turkish alliance brought about by Zrínyi in collaboration with Johann Philipp, Archbishop of Mainz, head of the League of the Rhine. It was worded at a time when the Imperial Council headed by Emperor Leopold was discussing in Regensburg whether to start an offensive war against the Turks, and who should be commander-in-chief, while in the course of a successful winter campaign (January 20th to February 12th) Zrínyi, co-operating with the troupes of the League of the Rhine under General Hohenlohe's command managed to burn the bridge of Eszék, and cut off the supply lines of the Ottoman power occupying the central part of Hungary. Checking the sources of contemporary information including *The Heraldu of Regensburg*, a manuscript in the British Library, dated 1664, and examining the relations of Comenius, then staying in Amsterdam, with Samuel Hartlib's circle and Hungarians living in London I have found that the longest chapter in the volume, "Count Serini's Birth and Education" reflects Comenius's ideas and system of values. Similarly to other English works on the Turkish wars published about that time, *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* deals extensively with Moravia, Bohemia and the freedom of conscience of the Czech–Moravian brethren. It has been established that one of the maps was drawn by Vencelaus Hollar, a Czech artist living in London, who was in contact with Hartlib's circle and Comenius. It is reminiscent of Comenius's ideas how Zrínyi links the East and the West, and, what can be read in *The Heraldu of Regensburg* also, that translating the Bible into Turkish or making Mohammedans and Christians know each other's religions could serve to mitigate the militancy of the Ottomans. Although no sufficient evidence has been found to establish the authorship of the volume, it can be suggested with great certainty that it came from Comenius's circle, and that the concept of the Zrínyi of Europe shows similarities with Comenius's ideas urging unity and peace between Central and Western Europe.